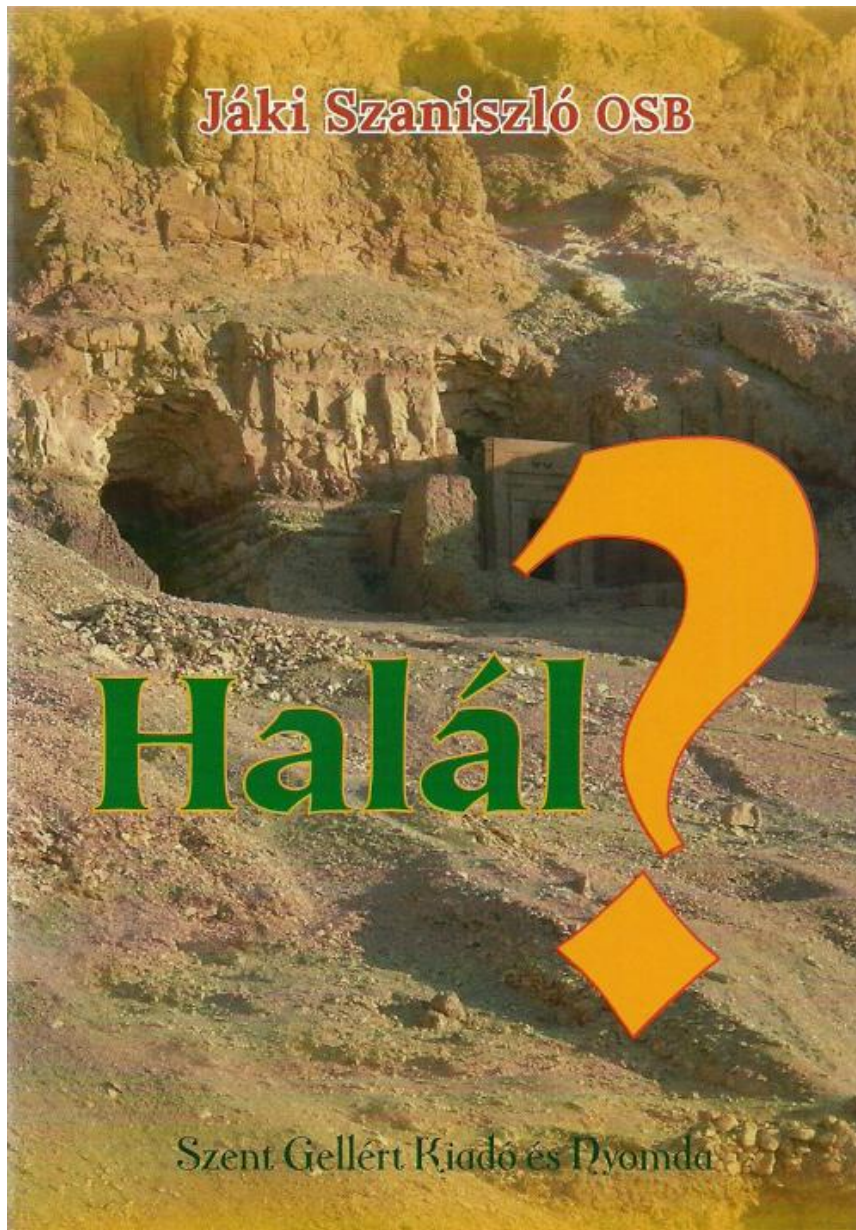

Jáki Szaniszló Halál?

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Jáki Szaniszló
Halál?

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv a Szent Gellért Kiadó és Nyomda gondozásában jelent meg az ISBN 978-963-696-640-9 azonosítóval, 2015-ben. Az elektronikus változat a Kiadó engedélyével készült. A könyvet lekipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog a Szent Gellért Kiadó és Nyomda tulajdonában van.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Előszó.....	4
1. A halál árnyéka	5
2. A halál legyőzése	16
3. Hiábavaló menekülés a halál elől	28
Jáki Szaniszló OSB (1924–2009)	40

Előszó

Bár a halál mindenkire vonatkozik, mégsem oltotta ki azt a reményt, hogy az élet valamiképpen folytatódik a síron túl is. A pogányságon belül ez a remény mindenütt jelen volt, de ugyanakkor meggyőző erő nélkül, amint ezt a hiábavaló temetkezési szertartások mutatták. Értelmi vonalon a régi pogányok vagy kifejezték a kikerülhetetlenbe való belenyugvásukat, vagy sekélyes daccal szembesültek vele.

Az Ószövetség jó részében a tanácstalanság maradt a halálra vonatkozó reflexiók fő jellege. A fogság után jelent csak meg az a meggyőződés, hogy az igazságos Isten igazságot szolgáltat a jóknak és a gonoszoknak azzal, hogy a halál kapuját kétfajta örök élet bejáratának mutatja.

A halál mint az örök élet kezdete csak Jézus tanításában vált határozott tétellé, amely erőteljesen visszhangzik az apostolok, de különösen Pál ige hirdetésében. Ott az örök élet gondolata a végső feltámadásba ágyazódik, ami azon a rendkívüli hatáson nyugszik, amelyet Jézusnak a sírból való visszatérése gyakorolt feltámadt mivoltának tanúira.

A feltámadásba vetett keresztény hit ereje örömteljesen tudott megnyilvánulni még a legborzalmasabb halálban is, amint ezt sok vértanú és szent végső órái mutatják. Tanúságuk óriási ellentétet jelent azokkal a különféle próbálkozásokkal szemben, amelyeket úgy fitogtatnak, mint az egyén halálfélelmének igazi feloldását. Ezek a próbálkozások éppen ködös jellegük miatt csupán hiábavaló menekülések a haláltól.

Sajnálatos, hogy a vértanúk és szentek bizalomteljes szembenézése a halállal alig tükröződik abban a körmönfont frazeológiában, amely a halál megvitatását jellemzi az új teológiában. Ez erősen ellenkezik az egyszerű hívek keresetlen szemléletével, akik azzal a bizalommal várják haláluk pillanatát, hogy óriási személyes valóságok – Jézus, Mária és József – várnak rájuk azon a pillanaton túl.

Ezek a fő témái a következő három fejezetnek, amelyeket angol megjelenésük után a szerző magyarul is előadott 2004 novemberében katolikus egyetemi tanárok és hallgatók egy budapesti csoportjának.

2004. november

Jáki Szaniszló

1. A halál árnyéka

Minden dolog leggyakoribb jellemzője az árnyék, amit vet. Szigorú értelemben még a legáttetszőbb dolog is vet árnyékot azért, hogy ha bármilyen kevés is, de csökkenti a rajta áthatoló fényt. Akkor látunk egy tárgyat, ha legalábbis részben ráhagyatkozunk az árnyéka, amit a háttérre vet. Akár tetszik, akár nem, az élet mindig a halál háttérében látszik. Élni annyi, mint végül is meghalni, és ezen a tényen semmi sem változtathat. A tudomány elodázhathatja a halált, de nem tudja megszüntetni.

Nem sok tudós próbálta meg a lehetetlent, azaz a halál kiküszöbölését, de volt mégis néhány figyelemre méltó kivétel. Descartes jut eszünkbe, aki azt hitte, hogy egy hibátlan gondolkodásmódot talált. Nem engedett meg semmi kivételt, legalábbis nem akart egyet sem figyelembe venni. Híres módszerének célja az volt, hogy minden tévedést megoldjon, beleértve a káros folyamatokat is. Bizonyítékot erre az a mondása szolgáltat, hogy módszerével „véget vethetünk még a meghalás kényelmetlen ügyének is”.

A halál kellemetlen ügy, hogy ne mondjunk többet. Az élet a halál elodázását célzó küzdelem, amely végül is kénytelen engedni a halálnak. Az élet tudománya abban az emlékeztetőben van összefoglalva, amit az első ember kapott: „*Porból vagy, és porrá leszel*”.

Még ma is, amikor az antibiotikumokat széles körben alkalmazzák, egy hirtelen megfázás kiolthatja az ember életét egy-két nap alatt. Ez történt magával Descartes-tal is, miután meghűlt a hideg stockholmi télben, ahol a királynőt oktatta híres hibamentes módszerére.

Egy generációval azelőtt Francis Bacon is megpróbált egy olyan hatásos módszert kidolgozni, amit öszerinte még az ostobák is helyesen tudtak volna kezelni. A sors iróniája, hogy saját induktívizmus-elmélete tette a pontot Bacon életére. Amint azt próbálta bizonyítani, hogy a húst tartósítani lehet fagyasztva, megállította kocsiját egy útszéli csirkeárus asztalánál, és kitömött egy levágott csirkét hóval. De amíg ezt tette, megfázott, és néhány napon belül Lord Verulam halott volt.

Néhány évszázaddal később az orvostudomány sokkalta fejlettebb lett, de az influenza még mindig halálos kimenetelű lehet. Az orvostudomány még a leggazdagabbaknak is csak átmeneti menedéket tud nyújtani a halál karmai ellen. Az egészségről senki sem mondott soha találóbbat, mint azt, hogy délibáb, ahogy René Dubos, a Rockefeller Egyetem illusztris tanára mutatott rá fél évszázada. Érvelése, ami *The Mirage of Health* című könyvében jelent meg, maga az egyszerűség. Egy adott betegség gyógyításának bármely módszere csupán előmozdítja a folyamatot, mely életet használ fel, ami végül halált eredményez. Az egészségmániákusok persze nem veszik ezt figyelembe. De mindezek ellenére a tartós egészség keresése semmivel sem megbízhatóbb, mint az örökké tartó ifjúság mitikus kútjának keresése.

Vannak persze megrögzött álmodozók, akik a halál elkerüléséről képzelegnek. Évtizedekkel ezelőtt tűnt fel a gondolat, miszerint ha valakinek a testét közvetlenül a halál beállta után mélyfagyasztják, akkor azt még évezredek múlva is ki lehet olvasztani és feléleszteni. Az ötlet nemsokára üzleti ajánlattá változott, amit az időközben megszűnt LIFE magazin közölt. Sok tízezer brosúrát, beleértve a LIFE-cikk újranyomásait is, küldtek szerte, amelyekből magam is kaptam egyet. Ez kis idővel első nagyobb könyvem, a *The Relevance of Physics* 1966-os megjelenése után történt. A kísérőlevélben erre a könyvemre hivatkoztak, mint bizonyítékra, hogy én „valóban felvilágosodott” vagyok, tehát égek a vágytól, hogy elfogadjam a halhatatlanság bebiztosítását a magam számára. Mindössze ötezer dollárba került volna ez a mulatság, amit persze sokkal hasznosabban is el lehetett költeni.

Abban az időben ez az összeg nem volt sokkal több, mint egy „tiszteletre méltó” temetés vagy akár hamvasztás költsége. Ma egy szerény temetés költsége is meghaladja a legtöbb

ember anyagi lehetőségeit. Több okból mondhatjuk, hogy a halál egy kényelmetlen ügy, hogy finoman fogalmazzunk. Semmiféle tettetés, még ha csak nyelvi is az, nem képes megváltoztatni a valódi helyzetet. Nem tudjuk, sírjunk-e vagy ne vessünk, amikor egy halálos rákbetegségben szenvedő apa felnőtt fia ezzel reagál a hírre: „Hát ez valóban bosszantó.” Egyéb lingvisztikai menekvés kísérletek is hasonlóan üresek, úgymint az új keletű francia módi, mely a meghaltról úgy beszél, mint aki „eltűnt”.

Ténylegesen mindannyiunkra áll, hogy „eltűnünk”. Lehet pénzen valamiféle hírnevet vásárolni, de még a jól megszolgált hírnév is nagyon mulandó forma az öröklét ama csekélyke bebiztosítására, amely mindössze annyi, hogy valaki tovább él az ittmaradottak emlékezetében. Ez a mód a végső elmúlás szorításából való menekvés kísérlet modern illúziójává vált. Első megjelenési formája a párizsi Pantheon volt, eredetileg a Sainte Geneviève-templom, de csak úgy egy évtizedig. Alighogy hatalomra jutottak a francia felvilágosodás bajnokai, rögtön kisajátították a klasszikus stílusban épült templomot, hogy saját nagyjaik holttestét, Rousseau-ét, Voltaire-ét és másokét, akiknek elméje kevésbé volt esztelenségekkel telített, oda helyezték. Felmerülhet bennünk, vajon Szent Geneviève nem örült-e, hogy csontjait kivitték onnan és szétszórták, mielőtt még oda helyezték volna azoknak a testét, akik mindent óhajtottak maguknak, csak keresztény temetést nem.

Az eljárás szembeszegülés volt, annak a perspektívának a tudatos elutasítása, ami a halált büntetésnek, sőt isteni büntetésnek tekinti. „*A halál törvény, nem büntetés*” – mondta halálos ágyán Jean-Baptiste Dubos (1670–1742). Mondása olyasvalakinek a véleményét tükrözte, aki felhagyott a teológiával az ó- és újkori tudományok művelése végett. Végül is állandó titkára lett annak a Francia Akadémiának, amelynek tagjaira mint halhatatlanokra hivatkoznak. Dubos kijelentése tömör előrejelzése volt a halál (valójában az élet) keresztény szemlélete elleni újkori lázadásnak, ami, mint minden forradalom, egy ártatlannak tűnő szellemi átalakulással kezdődött. A halálnak mint büntetésnek a szemlélete nem zárta ki annak lehetőségét, hogy egyúttal törvény is, de az, hogy a halált csak törvénynek vegyük, megtagadta annak büntetés voltát, amint azt a megváltás üzenete hirdette az Egyház tanítása szerint.

Azok, akik Szent Geneviève templomát az állandó hírnév szentélyévé alakították át, más templomokon is kipróbálták ezt a gyakorlatot. Frenetikus vadságukban egy feslett erkölcsű színésznőt ültettek a párizsi Notre Dame katedrális főoltárára, a feslettség halhatatlanná tevésének átlátszó gesztusaként. Később Napóleon csapatai egy hatalmas pogány oltárt állítottak fel a római Szent Péter-bazilika előtt. Tartózkodtak az ősi szentély belsejének a megszenteltetésétől, talán azért, mert tudták, hogy kupolája alatt nyugszik annak a halásznak a teste, aki megkapta a halhatatlanság egyetlen tartós ígéretét, amit közönséges halandó valaha is kaphatott. Péterre épült az Egyház, amin még a halál kapui sem vesznek erőt, egy olyan Egyház, amely szomorúan mosolyog azokon az emberi erőfeszítéseken, amelyek megpróbálják a halál árnyékát eloszlatni.

Az ilyen erőfeszítések között kevés az annyira átlátszó, mint annak a bátor megjátszása, hogy a halál végül is nem számít. Ilyen mutatványt a kereszténység előtti nyugati kultúra legkorábbi dokumentumaiban már fellelhetünk. Gondoljunk csak Thalésznek az egész pogány ókorban ismert szofizmusára, miszerint az élet és a halál között nincs különbség.

– Miért nem halsz meg akkor? – kérdezte tőle valaki.

– Azért – hangzott a válasz –, mert nem tesz semmi különbséget.

Abban a reményben mondhatta ezt minden biztonnyal, hogy ezzel üres nevetést provokál. A komolytalanok kivételével Epikurosz senkinek sem adott vigaszt ama mondásával, hogy „*a halál, ami minden rossz közül a legrosszabb, tulajdonképpen semmi, mert amíg vagyunk, a halál még nem jött el, és amikor eljön, mi már nem vagyunk*”. Még a komoly Cicero is csak az emberi ügyek iránti illúzióvesztését hangoztatta, amikor ezt írta: „*Nem akarok meghalni, de nem bánám, ha halott lennék.*”

Keresztény évszázadok hatása kellett ahhoz, hogy egy rendes válasz alakuljon ki a halállal szembeni bátorkodó fölényeskedések ellenében, noha nem a keresztény hit szemléletében. Bár a felületes racionalizmus előszele már megérintette Rochefoucauld-t, mégis jó megfigyelő képességről tesz tanúságot *Maximákjában* (1664): „*Már minden lehető megírtak arról, hogy meggyőzzenek: a halál nem rossz, és mind a leggyengébb emberek, mind a hősök sok ezernyi példát adtak a nézet alátámasztására. Mégis kétlem, hogy akadt volna egészséges gondolkodású ember, aki valaha is elhitte volna ezt.*”

Fél évszázaddal később, Leibniz a racionalizmus további erősödésével Thalészre emlékeztető szofizmussal írta *Monadologia* című művében: „*Szigorú értelemben nincs sem abszolút születés, sem abszolút halál. A születés csupán fejlődés vagy növekedés. A halál meg visszafejlődés és csökkenés.*” Kevéssé ismert, hogy 1714-re a lutheránus Leibniz már megvált a keresztény hitétől.

Ez a hit az Újszövetség hite, vagyis Isten emberrel kötött szerződésének kifejezetten keresztény része. Teljesen új szerződés ez, a halállal kapcsolatos tanítást beleértve. Itt is az újdonságot legjobban a régivel való ellentétbe állítással lehet értékelni.

Az ószövetségi perspektívában a halál megközelítésének egy sokatmondó példája az a reakció, amit Ezekiás király tanúsított, miután Izajás próféta hírül adta neki, hogy hamarosan meg fog halni. A király keservesen elkezdett sírni, így fejezvé ki bánatát minden rossz tettéért. Ennek eredményeképpen Izajás visszatért a királyhoz azzal a hírrel, hogy Isten meghallgatta a király imádságát, és életét tizenöt évvel meghosszabbítja. Ennek bizonyítékként Izajás megjósolta, hogy éppen ott és akkor a Nap árnyéka tíz fokot visszamegy az Áház-palota melletti napórán. És az árnyék csodálatos módon úgy is tett. De Ezekiás reakciójában nem volt semmi csodálatos. Hálaadó imája, amit Izajás 38. fejezetében olvasunk, köszönetadás egy élet újabb szakaszáért, annak érett öregkorig való kiterjesztéséért.

Ilyen volt az egyedüli vigasz, amit az Ószövetség tartamának nagy részében a halál egyre sötétedő árnyéka ellen adott. Ezekiás mindössze az „élet delén” való elhalálozás keserősége és ennek a keserűségnek az élet alkonyára való ideiglenes áthelyezése közötti különbséget ünnepelhetette.

Hálaadó imájában Ezekiás először a halál elkerülhetetlenségére utal. Úgy írja le, mint azt a pillanatot, amikor a juhász sátra ledől, vagy amikor a takács elvágja a fonalat. Halljuk továbbá a boldogtalan ember hangját, megkapó hasonlatokban: „*Éles kiáltásokat hallatok, mint egy fecske, nyögök, mint egy galamb. Szemeim elgyöngültek, mennybe nézők.*” A mennyekből jön az ítélet, hogy Isten elhalasztja az elkerülhetlent.

Az élethez való elemi erejű ragaszkodás hangja hallatszik ki Ezekiás imájából, amint hálásan fordul Istenhez, akit épp az imént írt le úgy, mint egy oroszlánt, aki áldozata csontjait összetöri: „*Mert nem a holtak világa ad neked hálát, és nem a halál dicsér téged, sem azok, akik lebuknak a gödörbe, nem várják kegyességedet. Az élők, az élők adnak neked hálát, ahogy én teszem ma.*” Ezekiás akár a 114. zsoltárt is idézhette volna: „*A holtak nem fogják az Urat dicsőíteni, sem azok, akik elmerülnek a halál csendjében.*”

De az élők nem tehetnek többet, mint hogy gyermekeiket emlékeztetik arra, hogy apáik megismerték Isten hűségességét, mert megérték a magas kort. Ezekiás is példát állít utódjának azzal az elhatározásával, hogy életének minden hátralévő napján az Úr dicséretét fogja énekelni. Számuktól függetlenül azok a napok nagyon is megszámlálhatóak, és ezért végesek, kifejezve ezzel a halál kegyetlen uralmát az élet felett. A halál lehetősége és ténye mélységes rejtély maradt az Ószövetség nagy részében.

Ezt bőven illusztrálja az, amit az Ószövetség három nagy alakja mondott a halálról, vagy inkább a halállal való közeli szembekerülésről. „*A halál hullámai feltámadtak körülöttem, a pusztulás sodrása támadott engem, a sír csapdái belémkapaszkodtak, a halál csapdái szembeszálltak velem.*” Ezek Dávid szavai a 18. zsoltárban. E hosszú zsoltár többi része

leírja, hogy Isten Dávid segítségére siet egy vad vihar formájában, említvén Dávid azon állítását, hogy mindez azért történik, mert ő az igazak közül való, és leírja, hogy Dávid miként pusztítja el ellenségeit.

Végül Dávidnak mégis meg kellett halnia. Egyedüli vigasza az a tudat, hogy Isten tervét sikerült végrehajtania, bár saját halálának céljáról nem sokat tudott mondani.

Van valami szánalmasan modern a lassan haldokló Dávid utolsó heteiben, akinek elöregedett, reszkető teste gyötrelmeit egy, az ágyába helyezett fiatal leány testének melege enyhíti. Elgyengült állapotában Dávid aligha kapott ebből nagyobb élvezetet, mint amit egy elektromos takaró nyújt egy aszalódott testnek.

Aztán ott van Jeremiás, aki a zsidó hagyomány szerint erőszakos halállal halt meg, mint a legtöbb próféta, amint erre a názáreti próféta nyomatékosan emlékeztet. Élete során Jeremiás többször került a hirtelen és erőszakos halál markába, mint például amikor egy félig kiszáradt kútba dobták. Ilyen helyzetekre vonatkozó gondolatai például a 88. zsoltárban jelennek meg, ahol így szól: *„Lelkem tele fájdalommal, életem a sír szélén. A sírban levők közé számítanak engem: eröm végére érkeztem, egyedül vagyok a holtak közt, mint a sírjaikban fekvő meggyilkoltak, mint azok, akikre senki sem emlékszik, mint akiket kiteptek a kezedből.”* Ebben a zsoltárban semmi jele annak, hogy az Úr Jeremiás segítségére jönné: *„Barátot és szomszédot elvittél, egyedüli társam a sötétség.”*

A 102. zsoltárban Jeremiás a legnagyobb magabiztossággal szól végső megmeneküléséről és mindazok megmentéséről, akik vele együtt részesedtek a babilóniai fogság szenvedéseiben. Dicsérte az Urat, aki majd lenéz a Mennyből a Földre, hogy *„meghallja a foglyok nyögését, és kiszabadítsa a halálraitéleteket”*.

A teljesség kedvéért Jeremiásnak hozzá kellett volna tennie, hogy végül mindazoknak, akik kiszabadultak, meg kell halniuk. A halál utáni életre csak közvetett utalás történik a zsoltár záró soraiban, amelyek úgy írják le Istent, mint aki messze felette áll minden mulandóságnak. Ő az élő Isten, de nem a héberül írt Ószövetségben található az a kifejezett következtetés, hogy emiatt Istennek minden barátja, bár halott, mégis él.

És ott van Mózes, az egyetlen halandó, aki szemtől szemben látta a halhatatlan Istent. A szilárd hagyomány Mózesnek tulajdonítja a 90. zsoltárt, amely önmagában véve átütő erejű gondolatsor az élet rövidegéről, amit az ember bűnei okoztak: *„Minden napunk elmúlik haragodban. Életünk elmúlik, mint a sóhaj. Élettartamunk hetven év, vagy nyolcvan az erőseknek.”*

Mózes elég erős volt, hogy százhusz évet éljen. De neki is meg kellett halnia. Büntetése az volt, hogy nem mehetett az ígért földjére. De ez nem változtatta meg a tényt, hogy mindazoknak, akik oda beléphetnek, meg kell halniuk, és ezáltal részesednek abban a legborzasztóbb élményben, hogy képtelenek vagyunk ragaszkodni bármihez egy adott ponton vagy pillanaton túl.

Az Ószövetség legelkeserítőbb beszámolója a halálról Jefte leányának a sorsára vonatkozik. Jefte rablóvezér volt, ahogy azt a Bírak könyvében olvassuk (11,3). Ő és harcosai nagyon sikeresek lehettek, máskülönben Gileád öregei nem fordultak volna hozzá, amikor az ammoniták fenyegették őket. Jefte ragyogó győzelmet aratott, amiért úgy akart az Úrnak köszönetet mondani, hogy megesküdött: az Úrnak áldozza azt, aki elsőnek jön elébe házából, hogy üdvözlje. A szerencsétlen Jefte egyetlen gyermeke egy leány volt, akinek a nevét nem tartották érdemesnek megjegyezni.

Lehet, hogy Jefte Ábrahámra és Izsákra gondolt, anélkül, hogy figyelembe vette volna, miszerint abban az esetben nem Ábrahám, hanem Isten vetette fel az ijesztő lépést, ámbar csak azért, hogy próbára tegye Ábrahám hitét, és megvédte Izsákot attól, hogy az apja megölje. Ennek a figyelembevételére elegendő kellett volna legyen ahhoz, hogy Jefte értelmetlen esküjének érvénytelenítését igazolja.

De azok nehéz idők voltak nemcsak a durva emberek, hanem a kvázi lelki vezetők miatt is. És így Jefte leánya társnőivel elment egy hegyre, hogy ott két hónapig sírjon a szüzességén, amelynek nem lesz gyümölcse. Aztán visszatért, hogy apja kivégezze.

Nincs semmi törekvés sem ott, sem máshol az Ószövetségben, ami utalna arra, hogy mire gondolt a durva apa, egy primitív törzs tagja és az ártatlan szűz, aki a feláldoztatás szerepében találta magát. Ezután évi szokássá vált az izraelita nők között, hogy meggyászolják Jefte leányának halálát. Ez jól tükrözte azt a mélységes fájdalmat és szomorúságot, amit egy teljesen megmagyarázhatatlan sors miatt éreztek.

Az emberi sors elkerülhetetlen halál, legyen az kegyetlen vagy sem. A 69. zsoltárban „a világ végéről” imádkozó király Dávid lehetett, aki képes volt hiperbolikusan fogalmazni. Ilyen a hetedik és a nyolcadik vers is ebben a zsoltárban; a király azt a kegyet kéri Istentől: „*Add, hogy meghosszabbodjon a király élete, add, hogy sok generációt érjen el élete. Add, hogy mindig trónon ülhessen Isten előtt, rendeld az igazságot és a szeretetet, hogy védelmezzék őt.*” Az, hogy mindig trónuson ülhessen Isten előtt, felidézhetette a messiánusi idők végtelenségét, de a zsoltár maga egyáltalán nem volt messiási. Inkább egy dús képzelőerejű király kifejezésmódja, aki ugyanakkor költő is volt. Ezekiás imája is mutatott költői erőt, anélkül, hogy az örökkévalóságig érjen. Ezekiásnak meg kellett elégednie tizenöt évvel, ami hosszúnak tűnhetett az elején, de nagyon rövidnek a vége felé.

Tizenöt évet kapni igen kevésnek kell tűnjön a végső számadásnál. De rengetegnek tűnt a pogány imákban található semmihez képest. A pogányok legfeljebb megpróbálhatták kijátszani isteneiket mágiával és ráolvasásokkal, amelyekkel nem értek el nagyobb eredményt az átlagosnál. Egyesek meggyógyultak a betegségeikből, mások nem, de a pogány imák nem sugározták a bizalmat a kedvező meghallgattatásban. A pogányok valójában magukért sem imádkoztak, nemhogy másokért. Isteneik botfűlűek voltak. De az Ószövetség Istene meghallgatta az őszinte imádságokat, bár a halál elodázásáért mondottakat csak néhanapján.

Az Isten, akihez Ezekiás imádkozott, elejétől fogva az Ószövetség Istene volt, azaz az élő Isten. Ha annak a szövetségnek lett volna himnusza, az a 115. zsoltár lett volna. Szerzője kérte Istent, hogy mutassa meg dicsőségét szeretete és igazsága érdekében, nehogy a pogányok a hébereket csúfolják a kérdéssel: „*Hol van az Istenük?*” Mert Istenük láthatatlan volt, nem úgy, mint a pogány istenek, megannyi nagyszerű szobor. Csak ebben az élő Istenben való hit sugallhatta a gúnyos, de egyúttal bátor választ, amely szerint a pogány bálványoknak olyan szemük van, amely nem lát, orruk, amely nem érez szagot, fülük, amely nem hall, kezük, amely nem érez, lábuk, amellyel nem tudnak járni, testük, melynek torkából nem jön hang. Röviden: a pogány bálványok halottak voltak, amilyen halott csak egy hulla lehet.

De ugyanez az élő Isten ítélte halálra az emberiséget, bár egy új élet ígérését is adta, amelyből azonban nem sok lett felfedezve az Ószövetségben. Isten Évának adott ígérete ködbe burkoltan jelentkezik. Az ígélet szerint Éva valamelyik utóda valamikor összetöri a kígyó fejét, amelyik őt és Ádámot becsapta azzal a hamis ígérettel, hogy megkaphatják a halhatatlanságot a maguk erejéből, nem pedig Isten ajándékaként. A kígyó ígérete szerint a halhatatlanság egy emberi mozdulat eredményeképpen megszerezhető, legyen az egyszerű karnyújtás egy gyümölcsért. A módszer pontosan az ellentéte volt Isten független kegyelme eszközének, amely egyedül volt képes az ember haláltól való szabadságát biztosítani.

Az Ószövetség nagy részében a haláltól való szabadulás reménye súlyos zavartsággal elegyedik. Az emberek, akik hallották Mózeset, amint az élet és halál közti választási lehetőséget ajánlotta fel nekik, csak egyre tudtak gondolni: választani az Isten törvényének be nem tartásáért járó meglehetősen gyors halál és az Isten törvényének való engedelmesség által elnyert hosszú élet közt. Ezt mondta Mózes a népnek, amikor másodszor közölte velük a szövetség tartalmát. Neki magának halállal kellett fizetnie, mert bár csak egy ízben, de nem hitt Isten ígérétében.

Az engedelmesség ellenértékeként ígért jó és hosszú élet újra meg újra nem tűnt megbízhatónak. Ebben állt az Ószövetség népe számára a zavarodottság egyik lényeges forrása, ami a halált illeti. De a zavarodottság mégis jobb volt, mint a teljes reménytelenség. Az előbbi rést engedett a halál ajtaján, melyen át valami keveset meg lehetett pillantani. Ez nem azt jelenti, hogy bármilyen határozott dolgot meg lehetett volna állapítani azon a keskeny résen keresztül. Az Ószövetség nagy részében semmi megnyugtatót sem tudunk fellelni a halállal kapcsolatban, kivéve azt, hogy Isten kegyelméből a halált hosszú és gazdag élet előzheti meg.

Jób története klasszikus illusztrációja ennek a nézetnek. Jób megnyugvást talál abban, hogy borzalmas megpróbáltatásai után minden tulajdonát visszacapja. Jób könyvében nincs kifejezett utalás a síron túli létre. A legtöbb, amit valaki remélhet, az az, hogy apáival egy helyre kerül, olyan helyre, amiről semmi határozottat nem lehetett tudni. A halál árnyékán túl csak egy árnyeszerű élet volt látható. Ettől eltekintve a halál árnyéka megtöretlen maradt. Jób könyve tele van a halál „sötéttségére” és „árnyékára” való utalásokkal. Egy ízben Jób arról beszél, hogy a halál árnyéka a szemhéján pihen (16,17). Arról is szól, hogy egyedül Isten képes ezen az árnyékon keresztül látni, de nagyon keveset árul el abból, ami nagyon is világos annak az isteni szemnek.

Ugyanez igaz mindarra, amit a zsoltárokban a halálról találunk. A 23. zsoltár negyedik versében kifejezett biztonság – „*nem félek, bár a halál árnyékának a völgyén sétálok keresztül*” – csupán azt jelenti, hogy az az ösvény a veszélyes völgyön át, ahol olyan könnyen lehet eltévedni, mégsem lesz az ember végzete. Sem ez a zsoltár, sem mások, mint a 106., nem vehető valamilyen varázslatos módszernek, amely feltétel nélkül eloszlatja a halál árnyékát. A különböző embercsoportok, melyeket felsorol a 106. zsoltár mint olyanokat, akik már megjárták a halál útját betegség, rabszolgamunka, éhség vagy viharos tengeri út következményeként, nem várhatták, hogy megmenekülnek a haláltól minden egyes alkalommal csak azért, hogy eléneklik ezt a zsoltárt.

Elmondható ez a 44. zsoltárról is, amelyben Istentől kérik, hogy adjon enyhet azoknak, akiket „levittek a porba”, azoknak, „akik teste a földön van kiterítve”. Ezt az imát a Szövetség népéért ajánlja fel a zsoltár, de eléggé bölcsen nem kéri azt a kegyet, hogy egy újabb halálos összeomlás lehetősége örökre törölve legyen.

Ám a zavarodottság nem annyira a halál látomásából adódik, mint inkább abból, hogy látszólag meg nem érdemelt volt. A szóban forgó zsoltár majdnem hogy Istentől való számonkérés, aki – úgy tűnik – nem veszi figyelembe, hogy a nép engedelmesen megtartotta a parancsait, és mégis arra ítéltetik, hogy az ellenségei keze által vesszen.

Semmi nyoma ebben a zsoltárban vagy a héber Ószövetségben a Szövetség kezdetének, ami nem egyéb, mint a fenyegető igazság, hogy Ádám minden leszármazottjának osztoznia kell a halálban. Ez az igazság az ész, logika és méltányosság tagadásának tűnhetne. Miért bűnhődjenek azok, akik nem követték el a bűnt Ádámmal együtt? De semennyi zavarodottság sem tudja megváltoztatni a tényt, hogy az Ószövetség első lapján ott áll a fenyegető kijelentés a halálról mint büntetésről, és ami Ádám utódait illeti, egy látszólag nagyon igazságtalan büntetésről. Ha ez igaz, akkor éppen ez a tényező teszi különösen sötétté a halál árnyékát.

Az első valódi fénysugár akkor vetődött erre az árnyékra, amikor a dolgok különösen sötétnek látszottak. „A bukott ember gondolkodása kigúnyolhatja ezt, mint a jóhiszemű vágyakozás reflexszerű mechanizmusát. A bukott gondolkodás szerint a jeruzsálemi templom pusztulása és a babilóniai fogság üstje szükségszerűen kitermelte a reményt nemcsak a földi jólét visszaállításában, hanem egy végső feltámadásban is.” – Így hangzana a „természetes” magyarázata annak a látomásnak, ami Ezékielnek adatott egy csontokkal borított széles mezőről és ama csontok újjáéledéséről. Ez sokkal több volt, mint az Izajás első könyvében, Ezékiel előtt kétszáz évvel megjelenő szokványos ígéret, hogy „*a halál árnyékában élő népek nagy fényességet láttak*” (Iz 9,1). És mégis, az ígéret megválaszolatlanul hagyta a

kérdést, melyet még Ezékiel is válasz nélkül hagyott azoknak az egyéneknek a haláláról, akik nem voltak bűnösök, vagy legalábbis nem megrögzött bűnösök.

Sok ártatlan ember volt, akik elszenvették a halált látszólag önhibájukon kívül. Dániel, az utolsó nagy próféta adott először valamilyen képet az igazakról, akik feltámadnak a halálból a végső ítélet után: „*Sokan azok közül, akik a föld porában alszanak, fel fognak támadni, egyesek örökké fognak élni, másoknak örök borzalom és szégyen lesz osztályrésze. De a bölcsök fényesen fognak csillogni, mint az égbolt fényessége, és azok, akik sokakat vezetnek igazságra, örökké olyanok lesznek, mint a csillagok.*” (Dán 12,2-3)

A végső feltámadásnak ez a leírása, ami a harmadik Izajás könyvében, azaz Izajás könyvének a babiloni fogság utáni írt részében is megjelenik, adta az inspirációt egy anya és hét fia hősiességéhez, ami a Makkabeusok második könyvének hetedik fejezetében van leírva. Történetüket közvetlenül az öreg Eleazár hősiessége előzi meg. Szavaiból érződik a túlvilági életben való hit: „*Még ha egy időre el is kerülöm az emberek büntetését, sohasem tudok megmenekülni a Mindenható kezéből, legyek élő vagy holt.*” Egy boldog állapotnak kell követnie a halált, legalábbis az igazak számára, ha valaki képes szembenézni a halálra kínzással, „*örömmel a lelkemben az iránta való elkötelezettség miatt*” (2Mak 6,30).

Rendkívüli mondat ez, amelyhez fogható nincs semmilyen pogány tanításban, még annak legremekebb irodalmi formáiban sem. És nem ez volt az egyedüli ilyen mondat az Ószövetség utolsó könyveiben.

Körülbelül a Makkabeusok első két könyvében említett eseményekkel egy időben írták meg görögül a Bölcsesség könyvét az alexandriai zsidók körében. Itt végre határozott formát ölt az, hogy mit fognak az igazak jutalmul kapni a haláluk után. Sőt, azt a részt, amely ezzel az állítással kezdődik: „*Az igazak lelke Isten kezében van, és semmilyen kín sem érintheti őket*” – az ember addigi helyzetének leírása előzi meg: „*Isten elpusztíthatatlannak teremtette az embert, saját természetének képére teremtette őt. De az ördög irigysége miatt a halál behatolt a világba, és azok, akik a hatalmába kerülnek, azt meg is ízlelik.*” (Bölcs 2,23-4)

Száz-egynéhány év múlva a názáreti próféta kijelentette, hogy a halál fejedelmének nincs hatalma felette (Jn 14,30). Olyan szavak ezek, amelyeket egyetlen próféta sem mert volna kiejteni. Meg fog halni – mondta –, de csak azért, hogy három nap múlva feltámadjon. És mielőtt ezt megtette volna, visszahozta az életbe Lázárt. Ez volt az, amire Lázár nővére, Márta egyáltalán nem számított. Legfeljebb azt remélte, hogy ha Jézus jelen lett volna Lázár halála előtt, testvére élete meg lett volna hosszabbítva, bár nem a végtelenségig. Lázár esete csupán az Ezekiással törtéteknek az újrajátszása lett volna.

Márta nem talált különösebb vigaszt a végső feltámadás gondolatában, amiben pedig, mint minden korabeli hívő zsidó, ő is szilárdan hitt. De hamarosan észrevette, hogy most annak a társaságában van, aki nem kevesebbet mer állítani, mint azt, hogy ő a feltámadás és az élet, és hogy mindenki, aki benne hisz, „haljon bár meg, életre kel”. Ezt követte az a kijelentés, amely a halálnak teljesen új perspektívát adott az élők számára: „*Mindaz, aki él és bennem hisz, sohasem hal meg*” (Jn 11,26), bár arra rendeltetik, hogy átélje a halált, mint maga Jézus is egy héten belül.

Ennek a lehetősége nagyon nagy volt. Az apostolok éppen csak figyelmeztették Jézust, hogy ne menjen Jeruzsálembe, azoknak a fellegvárába, akik meg akarták őt ölni. De hogy ez sikerülni is fog nekik, elképzelhetetlen volt a tizenkettő számára. Már Jézusnak azt a figyelmeztetését is szavakkal ki nem fejezhetően felháborítónak tartották, hogy őt keresztre fogják feszíteni. Sőt, ők ezt Jézus messiási voltaival összeegyeztethetetlennek tartották. Nem azért kellett-e a Messiásnak eljönnie, hogy életet, békét és bőséget hozzon a Földre? De meglátván, hogy Jézus hajthatatlan a saját halálát illetően, az apostolok nem tehettek egyebet, mint mélyen szomorkodtak (Mt 17,22).

Minden bizonnyal a halál árnyékát érezték maguk körül, ami különösen fájdalmas lehetett Péter, János és Jakab számára, akik nemrég részesedtek az örök élet dicsőséges látványában.

Nemcsak Jézust látták színeváltozva, hanem Mózes és Illést is dicsőségben élve. Egyikük sem volt olyan, mint a seolnak, a halottak lakhelyének árnyalakjai. Bár hármuk részére ez a dicsőséges látvány csak néhány áldott perc hosszúságú élmény volt, kitörölhetetlenül belevésődött az emlékezetükbe, amit Péter megható módon foglalt írásba egy emberöltő múlva. De mielőtt ezt tette volna, el kellett fogadnia Jézus jövendölését, hogy amikor öreg lesz, nem úgy jön-megy majd, ahogy akar, hanem valaki más fogja a derekánál megkötözve odavezetni, ahova nem menne, ha csupán tisztán az emberi ösztöneinek engedelmességre.

Jézusnak ez a jövendölése átfogalmazása volt annak az állításának, hogy aki őt akarja követni, annak készen kell állnia, hogy felvegye a keresztyét, és kövesse őt. Jézus nem egy mindennapi türelmi próbát értett ezalatt, hanem az ember által kitalált egyik legkegyetlenebb kivégzési módot. És mint valóban isteni *paidagogos*, tanító, mindenekelőtt példamutatással tanított, ami mind a négy evangélium kicsúcsosodása volt. Kevésbé észrevett, de rendkívül fontos jellege mind a négy evangéliumnak, hogy terjedelmük egynegyede Jézus életének utolsó hetével foglalkozik, amikor halálának árnyéka egyre sötétebb színeket öltött.

Ez az árnyék már életének legelső napjaitól – röviden bár, de félreismerhetetlenül – jelen volt. Mint csecsemőt Heródes markából kellett megmenteni, aki minden emberi számítás szerint is hóhér volt. Jézus nyilvános életének kezdete megkeresztelkedése, halálának szimbolikus előrevetítése volt, hogy ezáltal minden keresztelés az ő halálába való temetkezéssé válhasson. Nyilvános küldetésének kezdetén saját városának lakói megpróbálták lelökni a Názáret melletti dombszirtról. Később a zsidók meg akarták kövezni, azt hallván, hogy magát Istennel tartotta egyenlőnek. De stratégiájának a lényege az volt, hogy ő, ne pedig az ellenségei határozzák meg a halála óráját.

Jézus haláláról nagyon találó megfigyelést tett Ernest Renan, Jézus azon számos modern életrajzírójának prototípusa, akik Jézus feltámadását csupán elkötelezett tanítványai ábrándozásának tartják. Renan Jézust egyszerű vallási géniusszá tette, esetleg éppen olyan kiválónak, mint Buddha, és azon elmélkedett, hogy vajon Jézus életének részleteire egyáltalán emlékeznének-e még, ha nem halt volna meg, és ha nem úgy halt volna meg, ahogyan meghalt. Mert függetlenül attól, hogy milyen vigaszt nyer az ember a feltámadás történetéből, vagy akár az annak igazságában való szilárd hitből, az ember legfőbb gondja a saját halála marad.

Ez a magyarázata annak, hogy a *Passió* című filmnek olyan nagy hatása volt, és akkora felháborodást is keltett, bár főként azok körében, akik képtelenek elfogadni, vagy nem akarják elfogadni a halált. Ami pedig azokat illeti, akik úgy érezték, hogy a feltámadásról több mint egy röpké utalásnak kellett volna lenni a filmben, kevés megértést mutattak az emberi lélektan iránt. Ez a halálra rögzítődött marad, és nem talál vigaszt a feltámadásról szóló szavakban, legyenek azok isteni vagy emberi szavak, de elválasztva a halál elszívásától.

Mindazon időktől fogva Jézus igaz követői kimeríthetetlen erőforrást merítettek a kínzásának és halálának a részletein való meditálásból. Mindkettőt részletesen leírja a négy evangélista, bár nem akartak olyan modernnek lenni, akik perverz módon élvezik mások szenvedését. Jézus kereszthalálának orvosi elemzése kijózanító gondolatokat kellene, hogy támasszon azokban, akik kereszthalálának csak olyan ábrázolását tűrik el, amely egy megdicsőült testet mutat a keresztfán.

Óriási különbség van a feltámadás teológiájának ilyen bajnokai és ama legkiválóbb teológus között, aki nem volt más, mint tarzusi Pál. Bár számára a Jézus feltámadásába vetett hit volt a keresztény hit alapköve, a saját testén keresztül kellett megtapasztalnia, hogy ezt megelőzi a majdnem naponta történő megfeszítés.

Még mindig feltámadásra váró terület Pál gondolatainak rekonstrukciója, amint naponta nézett szembe a halállal. Pál mindezekre való pszichológiai reakciójának ilyen rekonstrukciója még sokkal jobban megokolt az evangélium igaz szolgálatának nevében,

mert ő fél szemmel a hamis hívekre nézve fogott bele egyfajta bolondosságba, vagyis hogy felsorolja a halállal való közeli találkozásait.

Egy híján negyven korbácsütést kapni a zsidóktól – öt különböző alkalommal – egyet jelentett öt alkalommal a halál közelébe kerülni. Ugyanez áll arra a három alkalomra, amikor botokkal verték, azután hogy egyszer megkövezték, háromszor pedig hajótörést szenvedett. Az ókori hajózás nyomorúságain kell az embernek elgondolkodnia, hogy megértse, mi is járt Pál fejében, amikor ugyanebben az értelemben felidézi azt az éjt és napot, amit egy céltalanul hánykolódó hajón töltött. Victor Hugo vagy Tolsztoj nagyságú író kellene ahhoz, hogy leírja Pál érzéseit: „*Allandóan utaztam, árvizek, rablók, saját népem, a nem zsidók által fenyegetve, veszélyeztetve városban, sivatagban, tengeren, álbarátok által, kényszermunkát, mindenféle nehézséget, sok álmatlan éjszakát elviselve, éhezve és szomjazva, és gyakorta böjtölve, hidegben és meztelenül.*” (2Kor 11,26-27) Ezek közül a részletek közül mindegyik külön fejezetként szerepelhetne abban az életrajzi regényben, amelynek címe *Pál a halál árnyékában* lenne.

A könyv alapanyaga megvan az Apostolok cselekedeteiben, ahol Pál története István megkövezésével kezdődik. Aztán ott van Pál, még mindig mint Saul, aki az új hit szerint élő zsidókat kutatja fel, pontosan tudva, hogy ezek közül néhányat meg fognak kövezni. Saul a halál hírnöke, mielőtt az örök élet hírnökévé válik, de további élete során a halál árnyékában fog tevékenykedni. Először hajmeresztő menekülésének lehetünk a tanúi, amikor Damaszkusból kiszökik egy kosárban. Aztán a zsidók majdnem széttépik, amitől csak a római katonák mentik meg. Miközben egy hajón Rómába utazik, a többi fogollyal együtt majdnem elsüllyed a Kréta partjaitól délkeletre dülő borzalmas viharban. Állandóan a haláláról kellett gondolkodnia, mielőtt megkapta volna az ígéretet, hogy ő és a többi utas is meg fog menekülni. Még így is teljes erejébe került, hogy megakadályozza a matrózokat abban, hogy elhagyják a hajót, és így hagyják elpusztulni az összes foglyot, Pált is beleértve.

Arca az agónia és a nyugalom furcsa keveréke lehetett, majdnem állandóan. Nem volt erősebb Uránál, aki a Getszemáni-kertben vért izzadott, amint a keresztre feszítés lehetősége hirtelen felötlött a szeme előtt, borzalmas azonnaliséggel. Ettől kezdve minden pillanata egy sorozat halál volt. Saját magának kellett megtennie a kijelentést, hogy ő az élő Isten Fia, amivel jogi ürügyet szolgáltatott az ellenségeinek arra, hogy halálra méltónak jelentsék ki.

A halál egy másik formája volt, amikor ő, az Isten Fia hagyta, hogy egy szolga pofon üsse. Halálosan megszegyenítve érezhette magát, amikor Pilátus bíborpalástba öltöztette, elküldte Heródes Antipáshoz, megkorbácsoltatta, a katonákkal térdet hajtattott előtte, mintha király volna, és végül a tömegnek bemutatva, bár csak azután, miután figyelmeztette Pilátust arra, hogy ő valóban király. Meghalhatott volna a korbácsolás közben. Összeeshetett volna a keresztfá cipelése közben, de tudta, hogy mindezt el kell viselnie azért, hogy a kereszten halhasson meg.

Pál nem különbözhetett attól a Jézustól, aki annyira elhagyatottnak érezte magát a keresztfán, hogy Atyjához kiáltott: „*Miért hagyta el engem?*” Mert emberi szempontból a halál elhagyást jelent. Pál panaszából, amit a Timóteushoz írt második levelében olvasunk, kihallatszik ez a hang, amikor elmondja, hogy első római tárgyalása során mindenki magára hagyta. Pedig keveset számít, ha valakit család és barátok vesznek körül a haláltusájában. A halál szigorúan egyéni élmény bárki számára, legyen az előkelő vagy alacsony származású, szeretett vagy elfelejtett.

Ennek ellenére Jézus halálában nincs semmi nyoma a kétségbeesésnek. Másképp a jó lator nem könyörgött volna azért, hogy emlékezzen rá, amikor elérkezik a királyságába. És ahogy Jézus esetében a feltámadás árnyéka lebegett a halál felett, úgy volt ez Pál esetében is.

Pál is elválaszthatatlan egységnek tartotta a halált és a feltámadást. Ezt az egységet egzisztenciális élményeibe ágyazva mutatta be, amelyeket a Korinthusiakhoz írt második levelének negyedik fejezetében részletezett. A hamis tanítók szidásával kezdi, akik

„szégyenletes, alattomos módszerekben tűnnek ki”, amelyeknek az a célja, hogy keresztre feszítésének lekicsinylésével Jézus feltámadásának valóságát felhígítsák. De csak a kettő egysége eredményezi a megváltást, amit Pál – állítása szerint – egy cserépedényben hordoz.

A halál szele süvít minden részletből, amit Pál a következőkben mond. Az, hogy többes számban beszél, utalás arra, hogy amit magáról mond, abban az összes hívő is osztozik:

„Mindenfélől szorongatnak minket, de össze nem zúznak, bizonytalanságban élünk, de kétségbe nem esünk. Üldözést szenvedünk, de elhagyatottak nem vagyunk. Földre terítenek bennünket, de el nem pusztulunk. Testünkben folyton-folyvást viseljük Jézus szenvedését, hogy egyszer Jézus élete is megnyilvánuljon testünkön. Életünkben állandóan ki vagyunk téve a halálnak Jézusért, hogy majd Jézus élete is nyilvánvaló legyen testünkön.” (2Kor 4,8-11)
Cserépedények helyett akár a halál árnyékába takart mozsáredényekről is beszélhetett volna.

Jézus élete már nem földi élet, hanem az az élet, amit a mennyekbe felmenve kezdett el. Jézus mennyekbeli életének valósága érthetővé teszi Pál szavait arról, hogy két vágy között találja magát, melyek mindegyike vonzza: egyrészt szeretne Krisztussal lenni a Mennyek országában, másrészt hasznára lenni a hívőknek itt a Földön: *„Hiszen számomra az élet Krisztus, a halál pedig nyereség. Ha meg tovább kell élnem, az gyümölcsöző munkát jelent. Nem tudom tehát, mit válasszak. Mind a kettő vonz: szeretnék elköltözni, hogy Krisztussal egyesüljek, mert ez mindennél jobb volna. De hogy értetek életben maradjak, arra nagyobb szükség van.”* (Fil 1,21-24)

Csábító lenne ennél a részletnél maradni, mert magában foglalja az „új” teologizálás cáfolatát, amelyik hangsúlyozza a végső feltámadást, és lekicsinylő a lélek Istennel való találkozását a halál pillanatát követően. Ennek az „új” taktikának része az, hogy gyorsan átsiklik a halál agóniájára vonatkozó ősrégi igazságokon és élményeken. Míg a halál fizikai részét lehet csodagyógyszerekkel enyhíteni, pszichológiai vetülete ugyanaz marad, ami mindig is volt: olyan valóság, amit nem lehet beszéddel elintézni, hacsak nem akarjuk magunkat halálra beszélni, mintha a halál gondolatát ezzel távol lehetne tartani.

Sokkal építőbb és meggyőzőbb erejű az a régi felfogás, ami a mennyek lakóira szegezi a tekintetet, a szentek keresztény mennyországára. Erről a mennyországról az Ószövetség legnagyobbjai még álmodni sem tudtak, az átlagos zsidónak pedig fogalma sem volt, és még ma sincs. Annak a mennybéli seregnak a konkrétumában áll az Újszövetség gyökeresen új volta és képessége, hogy a halállal szembenézzen. Vegyük fontolóra, hogy a Korinthusiakhoz írt második levél ötödik fejezetében Pál nem azt mondja, hogy ő úgy gondolja, hogy ezt a földi életet egy másik élet követi, hanem azt mondta, hogy ő tudja ezt: *„Tudjuk ugyanis, hogy ha földi sátrunk leomlik, Istentől kapunk lakást: örök otthont a mennyben, amit nem emberi kéz épített.”* (2Kor 5,1)

De ha ez nem elég szemléletes, még több ilyen részlet következik, hogy ne maradjon semmi kétely afelől, mi vár arra, aki meghal: *„Amíg tehát e sátorban lakunk, szorongva sóhajtozunk, mert nem azt akarjuk, hogy levetköztessenek, hanem hogy felöltöztessenek, s így ami halandó, azt elnyelje az élet.”* (2Kor 5,4) És hogy a kételynek még az árnyéka se maradjon efelől a nagyon fontos egzisztenciális kérdés felől, elismétli, amit épp kijelentett, hozzáadva még egy üzenetet: *„Ám bizalom tölt el bennünket, így jobban szeretnénk megválni a testtől és hazaérkezni az Úrhoz. Ezért is igyekszünk kedvében járni, akár közel vagyunk hozzá, akár távol járunk tőle.”* (2Kor 5,8-9)

Azután következik a halál misztériumának úgymond aprópénzre váltott megoldása, vagy inkább legsötétebb árnyéka feloldásának eszköze: *„Mindnyájunknak meg kell ugyanis jelennünk Krisztus ítélőszéke előtt, hogy ki-ki megkapja, amit testi életében kiérdemelt, aszerint, hogy jót vagy gonoszt tett-e.”* (2Kor 5,10) Így mutatkozik be a testben való élet igazi értéke.

Éljünk erényes életet, teljesítsük Isten parancsolatait, kövessük a Krisztus által felállított irányvonalakat, amint azokat az általa alapított Egyház interpretálja, és bizalommal várhatjuk

a halált: ez Pál üzenete. Olyan üzenet, ami semmit sem vetít előre az „új” teológiából, amely a német idealizmusra nyúlik vissza, hogy a valódi tomizmuson túltegyen.

Pál ténylegesen biztatja a keresztényeket, hogy vágyjanak meghalni, ha felkészítették magukat a szent halálra. Ez persze azt jelenti, hogy az egyén tekintete a mennyei dolgokra szegeződik, és nem kötik le a földi dolgok. Ez volt a Zsidókhöz írt levél nézőpontja, melynek görög stílusban való megfogalmazását lehet, hogy Pál egy nála sokkal képzetesebb valakire hagyta. De az üzenet teljesen Pál szerinti. Jézusnak mint főpaprak a leírásával kezdődik, aki a mennyekben van, ahol közbenjár értünk, és az Ószövetség nagy alakjaira való utalással végződik, akiket hitük nem egy földi, hanem egy égi városba vezet: „*Hiszen nincsen itt maradandó hazánk, hanem jövendő hazánkat keressük*” (Zsid 13,14) – áll ebben a levélben, amelynek tanítása számtalan keresztényt irányított, tanultat és tanulatlant, hogy meglássák a halál sötét árnyékában a fénysugarat. Amint a következő fejezet mutatja, ennek az árnyéknak még a legfélelmetesebb változatait is el tudták viselni, jóllehet egyetlen önérdékű szóval el tudták volna tüntetni. Sőt, mi több, rendíthetetlenül állták a sarat, a legnagyobb lelki nyugalommal és határozottsággal, hosszú sorozatot alkotva, amely az emberi történelemben egyedülálló. Egyedülálló, mert időtálló, és mert az egész földgolyóra fokozatosan kiterjedt, amint a legkülönbözőbb nyelvű és kultúrájú egyéniségeket inspirálta, hogy legyőzzék a halált.

2. A halál legyőzése

A kereszténységgel, amint ezt az apostolok tanították és életükkel tanúsították, a halállal szembeni teljesen új hozzáállás lépett a történelembe. Abban a csendes bizonyosságban áll ez, hogy a halál le lett győzve, és hogy nem valaminek a vége, hanem inkább egy kezdet. Továbbá ezt az új hozzáállást hősies bátorságot tanúsító események ismételt bizonyították. Ahogyan a mártírok megtették végső tanúságtételüket, anyagot szolgáltatottak különböző dokumentumokhoz, amelyek *Acta Martyrum* néven ismertek, és bővelkednek férfiak és asszonyok, fiatalok és öregek tetteinek hiteles leírásában, akik bebizonyították, hogy urai a halálnak. Eltöröltethették volna halálos ítéletüket, megmenthették volna életüket egy egyszerű szó vagy gesztus árán, például hogy egy marék tömjént dobjanak egy pogány bálvány tiszteletére. Ehelyett a halál legkegyetlenebb formáit választották, és ezt ráadásul bátran, nyugalommal és örömmel tették.

Az ilyen hiteles bizonyítékok első példánya Antióchiai Szent Ignác egyik 107 körül írt levele. Ebben a római hívőket arra kéri, ne próbáljanak kegyelmet kérni számára az ítélet alól, hogy vadállatok elé dobják a cirkuszban, amivel aztán a pogány tömeg kielégítheti szadista ösztöneit. Antióchiának, a korabeli római birodalom második legfontosabb városának püspöke azt írja hittestvéreinek, tőrjék el azt, hogy őt szétmarcangolják a vadállatok, és ezáltal teste mintegy megőröltessék azzá a búzává, amely Krisztus testévé válik a keresztények számára.

A levélből életteli és csendes bizonyosság árad, nem pedig mutatós hősködés. A keresztények, vagy legalábbis azok, akik valóban megtestesítették Krisztust életükben, ilyen módon néztek szembe a halállal húsz évszázadon át. Csupán a kínjaikat olvasva a hideg fut végig az ember hátán. Ezeknek az eseteknek az összesített ereje kis időn belül erőteljes érvvé nőtte ki magát a keresztény apologéták kezében.

Jelentős példa erre a 375 körül íródott *De Incarnatione* című értekezés, amely bár Szent Atanáz szellemét idézi, mégis másvalakinek az írása. Ebből a munkából részleteket idéztem a *Feltámadás* című könyvemben. Ott Nagy Szent Leó pápa a 451. év mennybemeneteli ünnepe alkalmából mondott prédikációjából is idézek részleteket.

A pápa hangoztatja a tézist, hogy a keresztények halállal szemben tanúsított bátorsága csak abból az emberfeletti, isteni erőből eredhet, ami Krisztus győzelme a halál felett. Ez a megfontolás annyira értékesnek bizonyult, hogy egyes mártíraktákat, mint például Szent Perpétua, Felicitás és társainak történetét, akik Karthágóban szenvedtek a hitükért 203. március 7-én, a Biblia kanonikus könyveivel együtt olvastak fel Észak-Afrika templomaiban, Szent Ágoston idejéig.

De itt is néhány konkrét részlet sokkal többet mond, mint sok ezer általánosítás. Természetesen csak olyan aktákat fogunk idézni, melyeket még a kritikusok is valódinak tartanak.

Semmi kétely sem merülhet fel azzal a levéllel kapcsolatban, amelyben a szmirnai egyházközség adott hírt arról az üldözésről, ami püspökük, Szent Polikárp halálához vezetett. Látván, hogy néhány keresztényt elfogott az ijedelem, Germanicus, egy fiatal nemesember olyan bátran állt ki a cirkusz porondján a vadállatok ellen, hogy felingerelte a szadista tömeget, amely így üvöltött: „*Vesszenek az ateisták! Hozzátok Polikárpot!*” És így előkerítették Polikárpot, aki, amikor a máglyára kötözték, biztosította kínzóit, hogy akkor is mozdulatlanul ott maradjon, ha nem kötöznék a vesszőnyalábokból kiálló cölöphöz. Ez 155-ben történt.

Száz évvel később, 250-ben Polikárp és Germanicus példája a szmirnai Pioniusz nevű papnak adott ihletet, akit két hívővel, Szabinával és Aszklepiadésszel együtt fogtak el,

miközben Szent Polikárp mártíriumát ünnepelték. Szabina – hallván, hogy elevenen fogják megégetni – csak mosolygott: „*Isten lesz a védelmezőm ott.*” Pioniuszról pedig a keresztények ezt mondták, az akták szerint: „*Mi, akik közel álltunk, láttuk, hogy a teste egy erős atléta kidolgozott testéhez hasonlított, a haja és szakálla nem perzselődött meg, és arcán csodálatos ragyogás látszott.*” Van okunk feltételezni, hogy püspökük, Eudaemon, aki áldozatot mutatott be az isteneknek, jobbnak látta nem jelen lenni a mártírok győzelménél.

Miközben folytak a Valerianusz- és Gallienusz-féle üldözések, Fructuozus, Tarragona püspöke halt mártírhalált, ami nemcsak a vallatóinak adott csendes és határozott válaszai miatt emlékezetes, hanem utolsó szavai miatt is, melyeket a máglyára fellépve mondott, amint egy keresztény kérését hallotta, aki azt kérte tőle, hogy emlékezzen rá imáiban. „*Én az egész katolikus Egyházért fogok imádkozni, ami a világot kelettől nyugatig átfogja.*” Szent Ágoston a Fructuozus emlékére mondott prédikációjában e szavakat így fogalmazta át: „*Ha azt akarod, hogy érted imádkozzam, ne hagyd el az Egyházat, amiért imádkozom.*” A püspök ezután a szóban forgó keresztény hívőhöz fordult, és ezt mondta: „*Szenvedésünk órái rövidek.*” A tűz nem érintette a püspököt és társait, amíg el nem égette az őket a gerendákhoz rögzítő köteleket. Így szabaddá válva, a mártírok térdre estek és imádkoztak, kezüket felfelé tartván, miközben elevenen elégték.

Majd ötven évvel később következett Tyrobio, Zenobius és társaik mártírhalála Palesztinában, amit Eusebius, a későbbi egyháztörténész látott a saját szemével: „*Magam is jelen voltam, amikor ezek az emberre éhes vadállatok ahelyett, hogy darabokra szaggatták volna őket, ahogy az várható volt, félrehúzódtak, és nem akarták megközelíteni és megérinteni őket.*” Az áldozatoknak akkor megparancsolták, hogy integessenek a karjaikkal, hogy felingereljék a bestiákat. „*Néha az állatok valóban megindultak feléjük a szokott heveségükkel, de hirtelen visszahúzódtak, mintha valami isteni erő tartotta volna vissza őket. Ez többször megtörtént a nézők csodálatára.*” Ezek a nézők biztosan nem azt fontolgatták, amit a tipikus pszichológusok gondolnának, hogy ez értelmi és érzelmi katlan volt, amolyan érzelmi hullámvasút, amelyben az azonnali pusztulás gondolata a menekülés reményével váltakozott percről percre.

Minden bizonnyal olyan élmény volt ez, amely még a legerősebbeket is kizökkenti nyugalmaiból. De a mártírok közül egyik sem ingott meg: „*Köztük egy alig húszéves ifjú teljesen mozdulatlanul maradt egy testhelyzetben, rendületlenül és nem remegve, szemét az égre szegezve, karját kereszt alakban széttárva, miközben medvék és párducok tátott szájjal fenyegetően járkáltak körülöttük, minden pillanatban szétszaggatással fenyegetve őket: de csodálatos módon nem bírván őket megérinteni, visszahúzódtak. Másokat egy dühös bika elé vetettek, amelyik már több hitetlent, akik túl közel merészkedtek, felöklelt és levegőbe dobott, majd félholtan otthagyt. Csak a mártírokat nem tudta megközelíteni: megállt előttük és a földet kapálta patáival, és bár megpróbált előretörni, mindenfelé döfködve szarvaival, miközben vörösen izzó vasakkal ösztökélték előre, de mindezzel semmit sem értek el.*”

Kétségtelen, hogy sok tévécsatorna, amely kapva kap az alkalmon, hogy felvegye a villamosszékekben lejátszódó jeleneteket, sokmillió dollárt fizetne azért, hogy a fenti események bármelyikének tanúja lehessen. De rövidlátók, csakúgy, mint Renan volt száz évvel ezelőtt, aki azt állította, hogy öt tudományos akadémia küldötteinek kellene tanúsítaniuk, hogy valamit csodának ismerjünk el. Ezek valószínűleg többet törödnének azzal, hogy a hatóságok elmulasztották a túl közel merészkedő kíváncsi hitetlenek kellő védelmét megszervezni, mint a vértanúkkal, akiket végül is karddal kellett megölni, mert a vadállatok nem voltak hajlandók végezni velük.

Néhány évvel azelőtt, 303-ban Diocletianus és Maximianus császár kihirdette második és harmadik ediktumát a keresztény papság ellen, amit egy év múlva az összes hívőre is kiterjesztettek. Dacian, a hispániai kormányzó dühödten hajtotta végre az ediktumokat.

Tizennyolc keresztényt tartóztatott le Szaragosszában, és aztán a püspököket is, Valeriust, és diakónusát, Vincét.

Daciant különösen felingerelte Vince fiatalága és határozottsága, és elhatározta, hogy a lehető legkegyetlenebb kínzásoknak veti alá. Ágoston, Hippó püspöke ezekre visszaemlékezve több mint száz év múlva azt állította, hogy Vince olyan kínokat állt ki, melyeket semmilyen ember sem bírt volna ki természetfeletti erő segítségével nélkül. Ezek közül legyen elég megemlíteni azt a vörösen izzó vasrácsot, amelyből szegek álltak ki. Erre az ágyra fektették a megkínzott Vince testét, miközben sót dörzsöltek a sebeibe. Ezután az őrzőgő kormányzó bedobatta Vincét egy börtönbe, amelynek padlóját éles cserepekkel szórták tele. Senki sem látogathatta meg ott őt. Börtönőre, aki egy lyukon keresztül nézte, egy angyalt látott, amint Vincét ápolta, aki aztán felkelt, és fel-le járkálva Istent dicsőítette. A börtönőr megtért. Úgy tűnik, Dacian is meggondolhatta magát, mert végül elrendelte, hogy egy rendes ágyra fektessék Vincét. Ott halt meg, de csak azért, hogy testét zsákba varrják és a folyóba dobják. Ám a test kivetődött a partra, ahol a keresztények megtalálták.

Egy év múlva Irenaeuszt, Sirmiumnak, Alsó-Pannónia egyik városának püspökét vonszolták a törvényszék elé, és megparancsolták, hogy áldozzon az isteneknek. Elkövetkező kínzásai elég kegyetlenek voltak, de valószínűleg sokkal kevésbé égetőek, mint amikor a felesége és gyermekei kérelték, hogy engedelmességen a parancsnak. Felesége könnyek közt karolta át, könyörögve, hogy mentse meg magát érte és gyermekeiért. Fiai és leányai csatlakoztak a kórushoz: „Apa, drága apa, könyörülj rajtunk.” Szolgái, szomszédai és barátai, minden bizonnal egész hívő közössége töltötte meg a tárgyalótermet szomorkodásukkal. Ő csupán az Úr szavait ismételte nekik, amire különben is emlékezniük kellett volna: „*Ha valaki megtagad engem az emberek előtt, én is megtagadom őt Atyám előtt, aki a Mennyekben van.*” Nem nehéz elképzelni, hogy egy ilyen püspök számára a fizikai halál kis dolognak számított ahhoz a szenvedéshez képest, hogy a saját nyáját kellett látnia, amint ennek a világnak az urait részesítették előnyben mennybéli Urukkal szemben. És azok, akik a papi cölibátust elviselhetetlen, mindennap ismétlődő halálnak tartják, nagyon hasznos megfontolásra valót találhatnak ebben az igaz történetben, hogy átértékeljék fennkölt gondolataikat egy „emberibb” papság formájáról.

Ugyanebben az évben a birodalom másik végén, Nikomediában kiderült, hogy Diocletianus saját palotavezetője, Péter, keresztény. Különösen kegyetlen halálnemet kellett elszenvednie. Meztelenre vetkőztették, felfüggesztették a levegőbe, és addig korbácsolták, amíg a csontjai is előtűntek. Hogy még elviselhetlenebbé tegyék mindezt, remegő húsába ecetet és sót dörzsöltek. Ezt látván Dorotheusz, a császári hálóterem főnöke, és Gorgoniusz, egy másik magas rangú hivatalnok kijelentették, hogy ők is keresztények. Őket is megölték. Péter úgy halt meg, hogy testét lassú tűzön sütogették, miközben időnként levágtak róla egy-egy húsdarabot. Úgy tűnt, hogy nem érez fájdalmat, és volt elég ereje, hogy felkiáltson, a 115. zsoltár szavait idézve: „*A pogányok istenei csak ördögök. Az Úr az, aki a mennyországot teremtette.*”

Míg Konstantin győzelme véget vetett az üldözéseknek a birodalom nagy részében, sógora, Licinius császár ediktumot adott ki Kappadókiában, hogy minden keresztény köteles a bálványoknak áldozni. Amikor ezt kihirdették a Szebasztéban állomásozó hadseregnek, a híres „Mennydörgő légió” negyven tagja megtagadta a parancsot. Erre Agrikolausz, Kappadókia és Kisörményország kormányzója egy igen félelmetes kínzási módszert talált ki. Mivel éppen március volt, amikor a hideg szél még befagyasztotta a környékbeli tavakat, a negyvennek megparancsolták, hogy vessék le ruháikat, és álljanak egy befagyott tóra a városon kívül. Hogy még elviselhetlenebbé tegyék a kínzást, egy nagy forróvízes fürdőt állítottak fel a tóparton. Emberi mértékkel mérve semmi sem tehetette a halálra fagyás borzalmát elviselhetlenebbé, mint egy ilyen, majdnem hogy karnyújtásnyira levő forróvízes fürdő.

A negyven legtöbbje három borzalmas nap és éj szenvedés után meghalt. Megfagyott testüket elégették, hogy meggátolják a keresztényeket abban, hogy ereklyeként megtartsák őket. Ám mégis sikerült elegendő maradványt megmenteni ahhoz, hogy ezzel még nagyobb lendületet vegyen a mártírok ereklyéinek tisztelete. Hősiességüket Nagy Szent Vazul, Nisszai Szent Gergely, Szent Gaudenciusz, Brescia püspöke, és a IV. század Egyházának több kiemelkedő alakja ünnepelte homíliáiban.

Itália a birodalom azon részei között volt, ahol a keresztényüldözés Konstantin győzelmét követően megszűnt. Ott mintegy két évszázaddal később Nursiai Benedek állította fel Monte Cassinón a nyugati kultúra bölcsőjét. Tette ezt azért, hogy regulával láttá el a szerzeteseket, ami mérsékletre intő szelleme miatt kiszorított minden más szerzetesi szabályzatot. De nagy hiba volna ezt a szellemet engedékenységnak és lazaságnak venni.

Ami a halál valóságát illeti, Benedek meghagyta szerzeteseinek, hogy tartsák azt szem előtt mint ellenséget, akire mindig gyanakodni kell. Csak ilyen képzéssel tudták nagy pátriárkájuk példáját követni. Érezvén, hogy napjai meg vannak számlálva, megparancsolta szerzeteseinek, készítsenek neki egy sírhelyet a templomban. Amikor érezte, hogy halálának órája elérkezett, megkérte szerzeteseit, vigyék a sírhelyhez, és segítsenek neki feltartani a karjait, hogy a klasszikus keresztényi imádság testtartásában halhasson meg. Így adta ki lelkét Benedek, halálfélelem nélkül.

Benedek egyik nagy fia, Beda Venerabilis olyan bátorságra tett szert a halállal szemben, hogy utolsó óráiban is azon buzgólkodott, hogy befejezen egy Szent János evangéliumához írt kommentárt, amelyen már jó ideje dolgozott.

Természetesen a birodalmon kívül az üldözés bármikor fellángolhatott, és ez különös vadsággal meg is történt Perzsiában. 327-ben, I. Sapor király uralkodásának tizennyolcadik esztendejében két Beth Isiai szerzetes, Jónás és Barachisius megtudták, hogy Hubahamban keresztények halálos ítélet alatt vannak. Mindketten odamentek, hogy vigaszt nyújtsanak a halálraítélteknek, de rögtön elfogták és halálra ítélték őket is. Jónás, akinek egy éjszakát kellett egy befagyott tavon töltenie, azt mondta kínzóinak a következő reggel, hogy még soha nem élt át ennél békésebb és fájdalommentesebb éjszakát. Meghalt, miután forró szurkot és kénkövet öntöttek a szájába.

II. Sapor király folytatta ezt a fajta üldözést, és elrendelte, hogy mindenkit ki kell végezni, aki nem imádja a Napot, és nem issza az élő állatok vérének. A keresztényeket a törvénynek megfelelően összegyűjtötték, különösen a papokat és a püspököket.

Szeleukiában Sadoth püspököt több mint száz hívővel együtt elfogták 342-ben. Öt hónapig börtönben tartották őket, és ez idő alatt háromszor vonták őket a kínpadra. Amikor felszólították őket, hogy imádják a Napot, a keresztények felkiáltottak, hogy csak az élő Istent imádják. Erre megfenyegették őket: „*Engedelmeskedjete! Különben biztos és azonnali halál a jutalmatok.*” Erre egyhangúan feleltek: „*Nem fogunk meghalni, hanem élni, és mindörökké uralkodni Istennel és fiával, Jézus Krisztussal.*” Erre párosával összeláncolták őket, de amint a városból kivezették őket, vidáman énekeltek, amíg mindannyiukat meg nem ölték. Püspöküket külön fejezték le. Két évvel később Barbsymast – utódját a püspöki székben – tizenhat papjával hurcolták a király elé. Akkorra testük már deformálódott, és arcuk alig volt felismerhető. Sapor király egy edényt tartott eléjük, benne ezer aranyérmével, amit Barbsymasnak ígért, ha hajlandó a Napot imádni. Ez volt az a tipikus csaletek, amit a mártíroknak újból és újból felajánlottak. Ő a lefejezést választotta.

Majdnem háromszáz évvel később egy másik perzsa király, Chrosoes elfoglalta Palesztinát, kirabolta Jeruzsálemet és elvitte a Szent Keresztet, amit Szent Heléna talált meg 325-ben. Anastasius, a perzsa hadsereg egyik fiatal katonája megkeresztelkedett, és szerzetesi életbe kezdett Caesareában. Mivel nyíltan elítélte a pogány vallást, a kormányzó letartóztatta, és azután magának a királynak adta át az ügyet. Anastasius biztosította a kormányzót arról, hogy szabad akarattal fog a királynál jelentkezni: „*Készségesen és vidáman megyek, hogy*

Krisztusért szenvedjek.” Amikor a király színe elé került, először gazdagságot és nagy megbecsülést ajánlottak fel neki, ha elutasítja a keresztény hitet. Amikor ezt megtagadta, különböző kínzásoknak vetették alá, és végül megfullasztásra ítélték, ami akkor a rabszolgák számára fenntartott kivégzési mód volt. De előbb végig kellett néznie hatvan másik keresztény vízbefulladását a folyóparton. Amikor rákerült a sor, hálát adott Istennek, a könnyű halálnemért.

Yezdigerd király, II. Sapor fia leállította az üldözést, amíg Abdas püspök fel nem égette Pyraeumot, a tűzisten templomát. A közelben lakó Theodoret egyháztörténet-író több borzalmas halálnemet jegyzett fel azokból, amelyeket a keresztényekre mértek. Egyiküket, Benjámint szabadon engedték volna a börtönből, ha abbahagyta volna a nyílt hithirdetést, de elutasította azt, hogy ilyen áron kerülje el a halált. Kínzásának végső fázisa különösen kegyetlen volt. Egy bunkós karót nyomtak a beleibe, hogy az ott mindent szétszaggasson, iszonyatos szenvedést okozva a mártírnak. Ez 421-ben történt.

Néhány évvel később a vandálok lerohanták Észak-Afrika virágzó keresztény egyházmegyéit, és bebizonyították, hogy szó szerint vandálok a különleges módszereket illetően, amelyekkel másokat szembesítettek a halállal. Ezúttal a harcos arianizmus követelt áldozatokat az ortodoxok közül. Ezek egyike Victorian, Karthágó egyik gazdag lakója volt, akinek négy társával – ketten közülük testvérek – kellett meghalnia. Ez úgy történt, hogy előbb a csuklójuknál fogva felakasztották őket, majd nehéz súlyokat kötöttek a lábukra. Amikor egyikük a gyengeség jeleit mutatta, testvére olyan hévvel biztatta, hogy végül azt követelte, akasszanak még több súlyt a lábára. Hogy minden jól menjen, vörösen izzó vaslapok között sütötték meg őket.

A vandálok után Észak-Afrikát az iszlám rohanta le, amelynek „jelki” hódítását mindenhol az adó megszüntetése segítette elő a „hívők” számára. Ezt jó észben tartani, hogy megérthessük a számos és gyors kitérést Spanyolországban az iszlám hódításának hatására. Mégis sok hős volt, akik nem hátráltak meg a halál elől. Példa erre Eulógusz, Cordoba püspöke, a 850-ben kezdődő üldözések egyik áldozata. A mórokat nagyban segítette Recarred, egy hitehagyott andalúziai püspök, akit Butler *Lives of Saints*-jében igen találóan úgy jellemez, mint „mérsékelt, aki a békét és toleranciát kedvelte a missziós buzgósággal és üldözéssel szemben”.

A börtönből Eulógusz püspök, a spanyol egyház egyik dicsősége *Buzdítás a mártíromságra* címmel levelet írt két keresztény hajadonnak, Flórának és Máriának.

„Azzal fenyegetnek, hogy rabszolgának adnak el benneteket, de biztosítalak, hogy lelketek tisztaságának nem árthatnak, bármilyen aljasságot is követnének el veletek. Gyáva keresztények, hogy megingassák eltökéltségeteket, azt fogják nektek mondani, hogy épp a ti makacsságtok miatt van csend a templomokban, mert türesek, és nincs többé eucharisztikus áldozat. De ha ti legalább ideiglenesen engedtek, vissza fogjátok kapni vallásotok szabad gyakorlását. Ám higgyétek el, hogy az Istennek legjobban tetsző áldozat a szívből jövő bűnbánat, és hogy ti többé nem vonhatjátok vissza és nem tagadhatjátok meg az igazságot, amit már megvallottatok.”

Ezt a buzdítást a püspök részéről kemény elhatározás erősítette. A következő két napban egy értekezést készített a *Szentek emlékezete* címmel, amelyben leírta azoknak a szenvedéseit, akik már elpusztultak. Egy másik könyvben, az *Apológiában* azok ellen érvelt, akik megtagadták a mártírságot ezektől a hősöktől csupán azért, mert nem tettek csodákat.

A püspök sora is eljött, hogy hősiezen szembenézzen a halállal, amikor egy Leocricia nevű szűz, muzulmán szülők gyermeke áttért kereszténynek. A muzulmán törvény szerint ez halállal volt büntetendő. Segítséget kért a püspöktől, aki Leocricia nővérének, Auszóniának a segítségével elrejtette Leocriciát. Végül megtalálták. Amikor Leocriciával együtt a törvényszék elé vonszolták, a püspök Mohamedet imosztornak nevezte. A kádi csendben félrehívta, és kegyelmet ígért neki, ha titokban megtagadja hitét. Eulógusz mosollyal az

arcán felelt: „*Ha fogalmad lenne a jutalomról, ami azokat várja, akik kitartanak hitükben a végsőkig, feladnád tisztségeidet cserébe ezért.*” Ahogy a püspököt a vérpad felé vezették, nyíltan elítélte a Prófétát. Ezért arcul ütötték, mire ő odatartotta arcának másik oldalát is. Négy nap múlva Leocricia követte a halálba a püspököt: őt is lefejezték.

Itt nincs helye, hogy akár egy rövid kivonatot is írjunk a hittérítői erőfeszítésekről, amit a Nyugat-Római Birodalom területén és még azon jóval túl folytatott az Egyház. Ezek az erőfeszítések keresztény hitre térítették a jövő Európa különböző fiatal népeit, és ez a folyamat igen sok mártírt eredményezett. Itt csak olyan eseteket sorolunk fel, amelyekben hősiességük jegyzékeiben külön utalás van az öröme és nyugalomra, amit a kínzásokkal és a halállal szemben tanúsítottak.

Emlékezzünk, hogy Páduai Szent Antal azután került Páduába, hogy egy vihar eltérítette útjáról a hajót, amelyen Portugáliába utazott vissza a muzulmán vallású észak-afrikai partokról, ahová hitet hirdetni és e hitért meghalni ment. Ilyen életet élve volt képes a halált azzal várni, hogy elkezdte énekelni a Mária-himnusz: „*O gloriosa Domina, excelsa super sidera...*” (Ég dicsőséges Asszonya...)

Szent Klára, aki a szegény klarisszák rendjét alapította, és akiknek a szabad választása szerinti teljes szegénység naponta megismétlődő halál volt a földi élet kényelmeivel szemben, „*Köszönöm, Uram, hogy megteremtettél!*” szavakkal lehelte ki lelkét.

Szent Ferenc egy másik nagy fia, Boldog Nicolaus Gilbert a *Magnificat* éneklése közben halt meg. Ez 1532. augusztus 27-én történt. Néhány éven belül véres üldözés kezdődött Angliában, és kevés szünettől eltekintve majdnem másfél évszázadig tartott. A halálba menők közül az elsők között egy karthauzi szerzetescsoport volt a londoni Charterhouse-ból, akik vidám arccal mentek a Towerből a vesztőhelyre. Morus Tamás a börtöncellájából nézte őket és Margit leányát, aki őt megpróbálta rávenni, hogy ismerje el a királyt az angliai egyház legfőbb fejének. Morus Tamás arra biztatta a leányát, hogy ő is nézze őket vele együtt. Nyilvánvalóan tudta, hogy ezeknek a szerzeteseknek a példája sokkal erősebben tesz képessé bárkit is arra, hogy szembenézzen a halállal, mint hosszas teológiai érvelések arról, hogy a halál nem befejezés, hanem kezdet.

Néhány nap múlva Fisher Jánosnak, Rochester püspökének a halála következett, aki meggyőzte Morus Tamást, hogy az egyházatyák valóban tanították Péter és utódai elsőségét. Ám ahhoz, hogy ez a tanítás meggyőző legyen, szükséges volt, hogy a tanítvány, Morus Tamás, a birodalom lordkancellárja nem feltűnő módon, de mégis aszkéta legyen. Rendes ruhái alatt egy szőringet hordott.

Ami pedig Fisher Jánost illeti, íróasztalán egy koponyát tartott, hogy emlékeztesse őt a halál félelmetes voltára, és így ne féljen a haláltól, amikor szembe kell néznie vele. Mégis, ahogy a Towerből a vesztőhely felé ment, egy adott pillanatban úgy érezte, hogy megingott az elhatározottsága. Ekkor felnyitotta az Evangéliumot, amit a kezében vitt, és szeme a következő részre pillantott: „*Az örök élet az, hogy megismerjenek téged, az egyedül igaz Istent, és akit küldtél, Jézus Krisztust.*” (Jn 17,3) A félelme ezzel eloszlott.

Utána nagyon sok mártír következett a „vidám Angliában”, arcukon örömmel, vagy legalábbis félelem nélkül. Itt csak néhány esetet tudunk felsorolni. Ezek egyike William Freeman volt, egy pap, aki hat évig dolgozott Worcestershire és Warwickshire határán, kapcsolatban volt Shakespeare barátaival (akinek nővére, mellékesen szólva, majdnem mártíromságot szenvedett), utána elárulták, letartóztatták, és akasztásra és felnégyelésre ítélték. Kényszerítették, hogy végignézze néhány bűnöző kivégzését, és így meggondolja magát. De keményen állt, nyugodtan, és valóban örömmel telten. Ahogy a hóhér a kötelet készítette számára, elkezdte énekelni a 42. zsoltárból a verset: „*Amint a szarvas kívánczik a forrás vizéhez...*” Ez 1595-ben történt.

Néhány évvel korábban, 1584-ben egy dorseti pap, John Munden olyan vidáman fogadta a halálos ítéletét, hogy a jelenlevők azt hitték, felmentést kapott. Ugyanabban az évben egy

másik „szemináriumi” – a belgiumi Douay-ben képzett pap – mártíriumára került sor. William Harrington volt a neve, akit még élve vágtak le az akasztófaötétről. Ily módon „még küzdött a hóhérrel, mielőtt kibelezték és felnégyelték”. Ehhez a részlethez, mely a protestáns Stow *Chronicles* című munkájából való, Challoner püspök, aki az angol katolikusok főpáztora volt a XVIII. század nagy részén keresztül, megjegyezte, várható volt az, hogy annak a keze, akinek az elméje elzsibbadt a kötél fojtogatásától, ösztönszerűen megpróbálja elhárítani a hóhér kezét és kését.

Clitherow Margitra két évvel később került sor, aki bár alig volt harmincévesnél idősebb, több mint tíz évig élt a halál árnyékában, mivel papokat bújtatott York környékén. Bátorságát csak vidámsága múlta felül. Mivel szép külsejű volt, meglehetősen jómódú, szellemes és vidám természetű, a nép joggal mondta róla, hogy „mindenki szerette”. Minden biztonnyal egyike volt azoknak, akiknek a sírkövére egy későbbi és világiasabb kor azt véste volna fel: „*Szerette az életet*”. Meghallván halálos ítéletét, így válaszolt: „*Hála Istennek. Bármit is küld nekem, örömmel fogom venni. Nem is vagyok méltó olyan jó halálra, mint ez*” – azaz felakasztásra, félholtan levágatásra és felnégyeltetésre.

Bebörtönzése alatt nem engedték, hogy gyermekei vagy férje, York egykori polgármestere meglátogassák. A börtönből elküldte férjének, mint urának a kalapját „szerető kötelességének jeléül”. Harisnyáit és cipőit elküldte tizenkét éves leányának, Annának, azt jelezvén, hogy ő is kövesse anyját ezen az úton. Amint a vesztőhely felé vezették, mindenki megcsodálta „örömteli, mosolygós viselkedését”. – El kell gondolkodnunk, hogyan is illik mindez bele a modern szakértők szofisztikáltan üres kategóriáiba, akik a meghalás művészetével foglalkoznak.

Húsz évvel később, 1606-ban került sorra „little John”, azaz Nicholas Owen, mestersége szerint szabó, aki kicsiny testben szellemi óriás volt, és több papot mentett meg húsz év alatt, mint bárki más Anglia „büntető” ideje alatt. Legendás híru volt leleményességéről, amellyel túljárt a rendőrség eszén, de lelkének tisztaságáról is. Gyóntatójának a mártíromság után tett tanúsága szerint „little John” megőrizte „keresztségi ártatlanságát gyermekkorától a haláláig”. A Towerban börtönőre órák hosszat felkötve tartotta, és eltörte az áldozat sérvét felkötő vaspántot. „Little John” hasfala rövidesen kiharadt, ami szörnyű kínszenvedés kezdetét indította el.

Háromnegyed évszázad múlva került sor John Kemble-re, az Oates-féle összeesküvést¹ követő esztelen megtorlás egyik áldozatára, az utolsó angliai mártírok egyikére. 1678-ban járunk. Az Oxfordi Magdalene College-ben tanult, amikor megtért. Utána Douay-be ment, a híres szemináriumba, ahol a papokat olyan életre képezték, amelyben a miseáldozat ünneplése együtt járt a szó szerinti feláldoztatás naponkénti lehetőségével. Röviddel felszentelése után Angliába ment, ahol ötvenhárom évig dolgozott Wales-ben, amikor az Oates-féle összeesküvést követő hobbant reakció áldozatává vált. Az utolsó pillanatban elmenekülhetett volna az őt üldöző ügynökök hálójából, de mégsem tette: „*A természet törvényei szerint már csak néhány évem van hátra, előnyömré válik tehát, ha hitemért szenvedek, s ezért nem fogok elbújni.*”

Egyik törvényszékről a másikra hurcolták, kivégzésének napját végül is 1679. augusztus 22-re tűzték ki. Amikor Digges, a helyettes sheriff érte jött, Kemble azt kérte tőle, hogy befejezhesse imáit, elszívhasson egy pipát, és igyon egyet. Ezt hallván a sheriff maga is elhatározta, hogy elszív egy pipát, és Kemble türelmesen várt, amíg Digges is mindezt

¹ Titus Oates anglikán lelkész volt, akit miután rendetlen élete miatt felfüggesztettek tisztségéből, a jezsuita rendbe szeretett volna beférkőzni, de elutasították. Kevéssel ezután egy társával együtt kitalált egy részletes összeesküvést, hogy állítólag a jezsuiták 1678 áprilisában eltervezték a király megölését, a kormány megbuktatását, a protestáns vallás eltörlését és a katolikus Egyház visszaállítását. Ennek következtében II. Károly király rengeteg embert kivégeztetett, köztük számos jezsuitát is.

befejezte. Kivégzését látva a protestáns nézők azt állították, hogy „sohasem láttak még senkit ilyen úriember és keresztény módra meghalni”.

Az Oates-féle összeesküvést követő örült reakciónak egy másik áldozata John Wall ferences pap volt, aki huszonkét évig dolgozott a worcestershire-i katolikusok között, amikor 1679-ben váratlanul letartóztatták. Bírái nagyon vonakodtak attól, hogy halálra ítéljék, de amint az „igazság” malmai elkezdtek örölni, lehetetlen volt megállítani azokat, bár a tanúvallomások világossá tették, hogy Wallnek nem volt köze az összeesküvéshez. Wall halálra ítéltetése után így írt: *„Hála Istennek, nem éreztem semmi indítatást arra, hogy lázongjak a bíró ellen, aki ilyen ítéletet hozott, sem az esküdtszék ellen, sem a szemtanúk egyike ellen sem... És, hála Istennek, volt annyi lélekjelenlétem, hogy amíg a bíró kihirdette az ítéletet, az evilág iránti bármilyen aggodalom nélkül felajánlottam magamat és a világot Istennek.”*

Kemble-éhez hasonló hozzáállások és olyan nyilatkozatok, mint Wallé, minduntalan visszatértek, valahányszor és valahol az üldözés elkezdődött.

A francia terror idejéből számtalan vidáman fogadott, a hitért elszenvedett halálról tudunk. Ilyen eset a több tucat pap és néhány püspök viselkedése, akik 1792. szeptember 2-án és 3-án szenvedtek mártírhalált a párizsi Abbaye-ban és Carmes-ban. Egyeseket egyszerűen karddal megöltek, másoknak megadták egy törvényes processzus látszatát. A történetek leírásai megjegyzik a mártírok figyelemre méltó nyugalmát, az arras-i Lau érsekkel az élükön.

Carmes-ban, a mai College Stanislas területén levő egykori karmelita kolostorban a hóhérok azzal ünnepelték meg szörnyű tettüket, hogy egy márványtáblát függesztettek a főbejáratra. Ott a látogató még ma is olvashatja: *„Ci-git le ci-devant clergé francais”*, azaz: *„Itt nyugszik a néhai francia klérus.”* A keresztény hősiességet ismét túl korán temették el.

Erre Noël Pinot, egy egyszerű angers-i plébános szolgáltattott újabb bizonyítékot, aki nagyon hatékonyan végezte papi hivatását már több mint húsz éven át, amikor a terror ügynökei 1794. február 9-én elfogták. Egyike volt azoknak a papoknak, akik megtagadták az esküt a forradalmi alkotmányra, ami az államot az Egyház fölébe helyezte. Éppen miséhez öltözött, amikor letartóztatták, és a miseruhában vezették el. Tizenkét nap múlva, amikor a vesztőhelyre vitték, még mindig a miseruha volt rajta, és a guillotine felé menet hangosan ismételte a szavakat, amiket a régi római liturgiában a mise elején volt szokás mondani: *„Introibo ad altare Dei, ad Deum qui laetificat juventutem meam.”* *„Bemegyek az Isten oltárához, aki ifjúi örömmel tölt el engem.”*

A francia forradalom által létrehozott terror majdnem két évig tombolt. Nagyon jól mutatta azt, hogy milyen mértékben válik az ész örültséggé, amint belesodródik egy kielégíthetetlen vágyba, hogy „ellenségeit” megsemmisítse. A bolsevikok örültségét vetítette előre az, hogy imádságra és a betegek gondozására fordított életeket „ellenforradalmi”-nak bélyegeztek.

Pont ez történt a tizenhat compiegne-i karmelita apácával, a terror majdnem utolsó áldozataival. Az elsők között róluk jelentette ki hivatalosan az Egyház 1906-ban, hogy a francia forradalom valódi mártírjai voltak. Az 1794. július 17-én kivégzettek között tíz kórusnővér volt, három novícia, három világi nővér és két külső nővér. A novíciák léptek fel először a vérpadra, miközben a 117. zsoltárt énekelték: *„Laudate Dominum...”* A legrövidebb a zsoltárok közül, éppen megfelelő ahhoz a néhány lépéshez, ami a közönséges emberi természet számára örökkévalóságnak tűnhet.

Történetük, ami Gertrud von Le Fort talán legjobb regényének témája, Josephine Anyának (Francene Philippe), egykori priorisszájuknak a tárgyalásukról szóló feljegyzéseiből ismert, aki a terror hatására elhagyta társait, valamivel azelőtt, hogy a végkifejlet megtörtént volna. Közel három évtized után, amit mélységes szomorúságban töltött el, visszavették a sensi Kármelbe 1823-ban. Ott írta meg részletesen, hogy mi történt, és ezt halála után, 1836-

ban közölték. Ezt csak azért említjük meg itt, hogy emlékeztessünk a nagy fontosságú tényre: a megingathatatlan bátorság a halálos veszedelem előtt, amit egyetlen szó – egyszerű eskütétel az állam felsőbbségéről a vallás felett – eloszlat, nem pusztán emberi erő kérdése, hanem az isteni kegyelemé.

Ezeket a kármelita apácákat az emberiség ellenségeinek kiáltották ki, mivel bujdosásuk alatt közösen imádkoztak. Egy hónappal előbb, 1794. június 16-án négy vincés nővér, akik életüket kórházakban töltötték, hasonló vádak miatt lelték halálukat Arrasban. A vádat Joseph Lebon, egy közismert hitehagyott pap képviselte ellenük, aki a priorisszát „ájtatos ellenforradalmárnak” minősítette, a többieket pedig „bűnrészeseknek”. (Csupán epigonok voltak azok, akik felbuzdulva Karl Marx mondásán, miszerint a vallás a nép ópiuma, ugyanígy tettek a hithű keresztényekkel.)

Az apácák priorisszája, Madeleine Fontaine halt meg utolsónak, és amikor félelem nélkül lépett a guillotine elé, így szólt a tömeghez: „*Halljátok, keresztények! Mi vagyunk az utolsó áldozatok. Az üldözésnek vége lesz. A guillotinok el lesznek pusztítva. Jézus oltárai ismét dicsőségesen felemelkednek.*” Úgy is lett, de nem mielőtt Lebon elvesztette a fejét, hanem egy hónappal azután. Ismét bekövetkezett, hogy a terror nem elégedett meg addig, amíg a terroristát is el nem pusztította. Ami pedig a négy apácát illeti, 1920 óta a boldogok sorában vannak.

Ott van azután az öt valenciennes-i orsolya-rendi apáca története, akik Mons-ba költöztek a forradalom kitörése után. Amikor az osztrákok visszafoglalták Valenciennes-t, az apácák visszatértek, és újból megnyitották iskolájukat. Helyükön maradtak, amikor a forradalmárok ismét visszafoglalták a várost, és perbe fogták őket, miután kijelentették, egyedül azért jöttek vissza, hogy a keresztény hitet oktassák. Ahogy a piactérre vitték őket kivégezni, priorisszájuk elkezdett sírni, ami arra készítette az egyik nővért, hogy felkiáltson: „*Anyánk, azt tanítottad nekünk, hogy legyünk bátrak, és most, amikor megkoronázásunk következik, te sírsz!*” A priorisszára, Marie Clotilde-re öt nap múlva került sor, aki akkor kijelentette: „*A katolikus, apostoli és római egyházban való hitünkért halunk meg.*”

Az ebben a fejezetben felsorolt és még felsorolandó vidáman fogadott haláloknak majdnem mindegyike Butler *Lives of the Saints*-e első kötetének első harmadából való. Ezt a munkát Donald Atwater és a hihetetlenül nagy tudású és fáradhatatlan jezsuita atya, Herbert Thurston szerkesztette. Ha ennek a kötetnek a hátralevő részét, valamint a többi, áprilistól decemberig tartó időszakot leíró köteteket is hasonló módon átfésültük volna, akkor ez a fejezet megtízszereződött volna.

A munkának az új, tizenkét kötetes kiadása már magán viseli a nagyon modern idők szomorú jeleit: az igazi hit megbecsülése helyt ad a divatos politizálásnak. Elgondolkodhatunk azon, vajon az új kiadás angol és amerikai kiadóit – akik nagyvonalúan elfogadták azt a divatos véleményt, hogy „Józsi bácsival” (Sztálinnal) ki lehetett volna jönni – feljogosítja-e valami arra, hogy rágalmakkal illessenek olyanokat, akik átérték a nácik uralmát Olaszországban, boldoggá, illetve szentté lettek avatva, bár eléggé óvatosak voltak ahhoz, hogy ne irritálják fölöslegesen az SS-t és azok fasiszta követőit. (A ma már Boldog Schuster Ildefonzzal, a milánói bíboros érsekkel bántak így azok a kiadók.)

De térjünk vissza a korábbi időkhöz, amikor a katolikus Európa sok hősi papot és apácát küldött a Távol-Keletre, hogy a kereszténységet terjesszék. Az ő történeteik sok, a jezsuita Szent Britto János egyik levelében található részlethez hasonló dolgot tartalmaznak. Britto János, miután a haláltól megmentették Indiában, könyörgött a privilégiumért, hogy visszamehessen oda. Újrakezdte ott misszionáriusi munkáját, de három év múlva a többnejű saravali-i uralkodó egyik felesége letartóztatta, és ezután halálra is ítélték. A kivégzése előtti napon, 1693. február 4-én ezt írta: „*Várom a halált, és türelmetlenül várom. Ez mindig imáim tárgya volt.*”

Majdnem kétszáz év múlva, a nagycsütörtök és nagypéntek közötti éjszakán egy kármelita apáca Lisieux-ben azt érezte, hogy vér tolul a szájába a tüdejéből, ami a halál biztos jele volt abban az antibiotikum előtti időben. Úgy fogta ezt fel, mintha a „völegény érkezésének a távoli zsongása” lenne. Négy hónappal később, 1897. szeptember 30-án a völegény a halálon keresztül érkezett, amit így üdvözölt: „*Nem halok meg, belépek az életbe.*” Ilyen volt a tökéletességhez vezető „kis út” bátorsága. A Gyermekek Jézusról nevezett Teréz nővér, korábban Thérèse Martin, az angol nyelvű világban *Little Flower* (Kis Virág) néven vált ismertté. Kis útja nem gyerekes álmodozás volt, hanem acélos elhatározás, hogy elvégezze napi keresztényi kötelességeit, ami bármilyen gyöngye teremtésnek sikerülhet, noha csak Isten kegyelmével, imádság áráként.

Mint jól tudjuk, Lisieux-i Szent Teréz Kínába akart menni, egy ottani kármelita kolostorba, ahol akkorra már több üldözési hullám megtizedelte a keresztényeket. Ezeknek a hullámoknak az elején egy annamita papnak, Peter Koának egy hónapig kellett akasztás általi halálára várnia. A börtönben érte a hír, hogy Róma közben kinevezte őt Acanthus címzetes püspökévé és apostoli adminisztrátorrá. A börtönből egy paptársának azt írta erre, hogy ebben az életben nem fogják egymást ismét látni. Tréfásan hozzátette – amit a sekélyes gondolkodásúak akasztófahumornak vesznek: „*A tigris megeszi áldozatát, nem ereszt el.... Őszintén mondom, szomorkodnom kellene, hogy ilyen jó alkalmat szalasztok el*”. Szabadságot és „jó” életet nyerhetett volna, ha rátapos egy keresztre. Ugyanezt az ajánlatot hosszabb időn át nyolcvanezer vietnami katolikus is visszautasította. Ezen mártírok legtöbbször elenyészett a neve, de a számukat nem lehetett teljesen elfelejteni. A vietnami háború idején a TIME hetilap, amely akkor még a Luce házaspár tulajdonában volt, megemlékezett róluk. Új gazdái kezében a TIME-nak már nem maradt helye, hogy olyan régebbi vagy újabb kori időkről írjon, amelyek tele voltak keresztény mártírokkal.

Nem ennek az új TIME-nak és hasonló hangadó, a mai kultúra fővonalához tartozó magazinoknak való azoknak a papoknak a története sem, akiket az újonnan felszabadult Közép-Afrikában keskeny lyukakba eresztettek le, hogy ott lassan éhen haljanak. Az ő esetük csupán egyike a számtalan sok más mártírhálálnak, melyek a XX. századot a mártírok századává teszik a katolikus egyház számára. Ehhez Andrea Riccardi, a római egyetem tanára gyűjtötte össze aprólékosan a bizonyítékokat *Il secolo del martirio* (magyarul a *Vértanúság százada*) című könyvében.

A könyv kilenc fejezetének rövid összefoglalói a XX. század rövid történelmét teszik ki, de ez a történelem nagyon különbözik a nagyméretű illusztrált kötettől, a *The Twentieth Century*-től, amelyben az olvasó mindössze két-három sort talál II. János Pálról. Sehol egy utalás ebben a könyvben a keresztényüldözésre a Szovjetunióban, a náci Németországban, az ateista Mexikóban, a „lojalista” Spanyolországban, nemhogy Afrika újonnan felszabadult országaiban. Semmit nem találunk benne a közép-amerikai püspökökről, akik felemelték szavukat a szegények szisztematikus elnyomása ellen. Semmi utalás ebben a könyvben Hitler kijelentésére: „*Életem fő célkitűzése az, hogy megoldjam az Egyház problémáját.*”

Riccardi könyvében olvashatunk Clemente Kiggunda atya testének temetéséről a Rubaga-i (Uganda) katedrálisban, akit 1973. január 17-én gyilkoltak meg, vagy helyesebben mészároltak le. Testét egy hónap múlva találták meg egy erdőben. Két nappal később, amikor a kampala-i Nsubuga érsek a Clemente atya testét tartalmazó koporsóra mutatott, ezt mondta: „*Ha kinyitnátok a koporsót és meglátnátok, mi maradt belőle, elborzadnátok.*” – De ebben a fejezetben a hangsúlynak azokon a közvetlen bizonyítékokon kell maradnia, amelyek megmutatják, hogy a mártírok milyen békével és örömmel fogadták szenvedéseiket.

Bernard Lichtenberg atyának, 1933 óta a berlini katedrális prépostjának a náci rezsimmel szembeni hősi ellenállását igen elevenen idézi fel Riccardi, és idéz Lichtenberg utolsó, börtönből küldött leveléből, amelyet 1941. október 23-i letartóztatása után írt:

„A rácsok mögötti időszak kegyelemben gazdag időszak volt. Köszönöm Istennek, hogy az utóbbi hónapokban nem éreztem elkeseredést, bár vannak pillanatok, amikor még egy pap is kísértésbe esik, hogy reményét veszítse.”

Amikor azt mondták neki, hogy ha abbahagyja a prédikálást, amíg a háború folyik, szabadon engedik, Lichtenberg ezt válaszolta: „Ha mi papok elhallgatnánk, a népek elvesztenék irányítójukat, és nem tudnák, valójában hol vannak.” Lichtenberg végkimerülésben halt meg, amikor egy Berlin-Tegel-i börtönből a dachauai koncentrációs táborba szállították.

Az ausztriai Jacob Gapp papot, aki rövid idővel az Anschluss után elítélte Hitler rasszista elveit, végül letartóztatták. 1943. július 2-án lefejezésre ítélték. Viselkedése felemelő és példamutató lehetett, másként kivégzésének hivatalos jegyzőkönyve nem tartalmazná a következő sorokat: „Az elítélt derűsen és nyugodt lélekkel fogadta a halálos ítéletet, és egyáltalán semmi ellenállást sem tanúsított, amikor a guillotine alá vezették.”

A Bécs melletti mödlingi kórházban dolgozó Restituta nevű ferences nővér mártíriumának az volt a kiváltó oka, hogy megtagadta az SS parancsát, miszerint papok nem hívhatók a haldoklók ágyához. Egy harcok kommunista, aki történetesen ugyanabba a börtönbe volt bezárva, ahol Restituta nővért halálra ítélték, így emlékezett: „Egy fogolytársnő odavezetett a cellájához, és azt mondta neki: »Ó Istenem, Resti nővér, elérkezett halálad órája«, és látta, hogy nagy könnyek folytak le az arcán. Restituta nővér így válaszolt: »Susi, ne hidd azt, hogy azért sírok, mert félek meghalni. Az örömtől sírok, hogy te élni fogsz.« Végül ezt mondta: »Krisztusért éltem, Krisztusért akarok meghalni. Meg fogok halni.«” Akkorra már Martin Bormann, egy náci fővezér több kegyelmi kérvényt elutasított, amit Restituta nővér ügyében terjesztettek fel neki.

A XX. századi keresztény vértanúságok leghíresebbike, amit a béke és öröm szellemében, vagy helyesebben egyenesen ujjongó örömben éltek át, Maximilian Kolbe esete. A történet túlságosan jól ismert ahhoz, hogy itt részletesen leírjuk. Amikor az Auschwitz-i tábor alparancsnoka megtudta, hogy egy fogoly megszökött, találomra kiválasztott tíz foglyot, és éhhalálra ítélte őket. Közük volt egy lengyel férfi, Franz Gajowniczek, akiről Kolbe atya tudta, hogy családja van, és lehet, hogy egyszer még találkozhat a feleségével és gyermekeivel. Ezért megkérte Fritsch alparancsnokot, engedje meg, hogy helyet cseréljen azzal az emberrel. Fritsch meghökkenve beleegyezett a cserébe. Kolbe atya a másik kilenccel együtt bement a borzalmas 11-es bunkerbe, ahonnan még senki sem jött élve elő. Kolbe atyával együtt a kilenc elkezdett szent himnuszokat énekelni. Ez feldühítette és idegileg megviselte az öröket, akik megszokták, hogy a 11-es bunkerből csak a kétségbeesés kiáltásait lehetett hallani. Ahogy az órák és napok teltek, az énekszó egyre gyengébb lett, míg két hét múlva már csak Kolbe atya elhaló énekhangja hallatszott. Ekkor egy ór bement, és Kolbe atya hangját egy karbolsav injekcióval elnémította.

Isten kegyelméből a legtöbb kereszténytől nem kéretik a vértanúság legmagasabb áldozata. Az azonban kéretik tőlük, hogy hitük parancsai szerint éljenek, ami szerint a halál nem befejezés, hanem kezdet. A lelkek nagy pásztora, Ágoston, Hippó püspöke ismerte a hívők legtöbbször gyengeségeit. Nem talált hibát sírásukban, ahogy a halottaikat eltemették. Csak arra kérte őket, hogy ne elkeseredetten sírjanak. Itt van a fő különbség a keresztény és a nem keresztény között. Az utóbbi legfeljebb sztoikus megadással viseli el a halált, de nem lehet reménye. „A pogányoknak nincs reményük” – ahogyan már Pál jellemezte őket egy sornál is rövidebb mondatban.

Tény az, hogy egyszerű keresztények nagyon gyakran nemcsak a megváltoztathatatlanba való egyszerű beletörődéssel haltak meg, hanem olyan módon, ami azt jelezte, hogy mélységes béke szállt rájuk, azok békéje, akik a beteljesülés élményét érzik magukban. Sajnálatosan rosszul informáltak ebben az ügyben a mai kor thanatológusai (akikről még lesz szó a következő fejezetben), akik nem veszik figyelembe azoknak a papoknak az

észrevételeit, akik rendszeresen látogatják a haldoklókat, bár nem azzal a céllal, hogy adatokat gyűjtsenek kutatásaikhoz és tudományos cikkeikhez.

Ezek közül a haldoklók közül kevesen lennének olyanok, akik, mint egyes szentek, pár pillanattal a haláluk előtt felkiáltottak: „*Jövök, jövök!*” Keresztény szentnek kell lenni ahhoz, hogy arra a kérdésre: „*Mit tennél, ha azt hallanád, hogy egy órán belül meg kell halnod?*” – úgy válaszoljon valaki, mint Borromeo Szent Károly, aki éppen biliárdozott, amikor feltették neki ezt a kérdést. A szent válasza így szólt: „*Először befejezném a partit.*” Voltaire, aki egész életében üres játékot űzött az igazsággal, papért könyörgött haldoklása közben, de felvilágosodott barátai tettek róla, hogy a kérést ne teljesítsék.

A haldokló keresztények közül nem sok illene bele az idősödő Newman bíboros szavaiba, hogy egy keresztényben a halál közeledténél olyan érzéseket kellene keltenie, amelyeket a karácsonyi szünidőre készülő diákok éreznek.

Ám vannak néhányan, akik még ennél is jobban érzik magukat, ahogy azt Newman (aki akkor még nem volt bíboros) Pusey-val közölte egy egyszerű katolikus asszonyról, aki éppen felvette az utolsó kenetet. Ő egyike volt azoknak, akik Istent dicsérve élték le az életüket, ennél fogva kész volt egy olyan életre, ahol az egyedüli tevékenység, ahogy Szent Ágoston mondta, Isten dicsőítése. Mert ez a halál keresztényi legyőzésének a lényege. Amint a következő fejezetben látni fogjuk, a halál legyőzésének bármilyen más formája csak hiábavaló menekülési kísérlet a halál elől.

3. Hiábavaló menekülés a halál elől

A halál, vagy inkább a mód, ahogyan a halállal szembenézünk, a keresztényi lét nagy tesztje. A kereszténynek várnia kell a halált, a nem keresztény pedig menekül tőle minden lehetséges módon, akár úgy, hogy még csak nem is említi, akár pedig, hogy megpróbálja „kibeszélni” magából. Több mint háromszáz éve Pascal csak azt vehette észre, hogy „mivel az emberek nem tudtak a haláltól szabadulni, elhatározták, hogy nem gondolnak rá”.

Ma divat a halált elhessegetni, mintha azt pusztá szavakkal meg lehetne hódítani. Nem múlik el úgy hónap, hogy egy képes újság vagy egy nagyobb napilap ne közölne cikket a meghalás új tudományáról, ami nekik csak egyet jelent: békésen meghalni, és készakarva figyelmen kívül hagyni azt a nézőpontot, amit a keresztény hit a nyugati ember tudatába ültetett az étellel és halállal kapcsolatban. Ebből a szemszögből nézve a tudatos élet Isten különleges ajándéka, amit a megajándékozottnak nem szabad eldobnia a saját kezdeményezéséből.

Hitünk szerint az öngyilkosság súlyos bűn, de nemes cselekedetnek, önkontrollnak számít az orvosi asszisztenciával történő öngyilkosság új művészetében. Ezt a művészetet dicsérte ömlengve a The New York Times 2004. június 1-jén tudományos rovata vezető cikkében: „Oregonban, a halált választva a szenvedés helyett.” Oregon, az ötven állam egyik legliberálisabbja, felhatalmazta az orvosokat, hogy ellássák a beteget olyan eszközökkel, amivel befejezhetik az életüket akkor, amikor úgy látják jónak.

„Amikor itt az idő, lenyelem azt az üveg Lethe-t, és jó éjszakát mondok” – ezek voltak egy gyógyíthatatlan beteg szavai, melyeket a fényképe alatt idéztek. A cikk azzal kezdődött, hogy bátor emberként mutatta be a beteget, aki a második világháborúban és a koreai háborúban is harcolt, és aki „szomjúhozza azt, hogy ő irányítson”. Most el van határozva arra, hogy megválassza a percet, amikor átmegy a Léthen, azaz azon a folyón, mely a görög mitológiában az élők világát a holtakétól elválasztja. De ellentétben az ógörögökkel, akik nem vetették el teljesen a halál utáni életet, a Lethe címékjű üveg tartalma azt a célt szolgálja, hogy olyan halált okozzon, amin túl semmi, illetve csak a *semmi* létezik.

Mégis van egy sokatmondó vallomás a cikkben: írója informálja az olvasót, hogy száz közül csak egy beteg akad, aki az orvosi asszisztenciával történő öngyilkossággal akar meghalni, és igénybe is veszi az eszközt, amit az orvostudomány erre a célra előállít. Az élet véget vetésével szemben érzett vonakodás része a haláltól való félelemnek, ami még ebben a korban is mélyen megmaradt az ember pszichéjében, amikor pedig a tudomány látszólag minden bajra és jajra megoldást tud adni.

Hogy valóban így van, azt jól illusztrálja egy egészoldalas levél a *US News and World Report* újság 2004. április 19-i számában. A levél szerzője másodéves orvostanhallgató a San Franciscó-i University of Californián, ahol váratlanul növekvő érdeklődést tapasztalt aziránt, hogy az orvosok kötelessége jóval túlnézni azon, ami szigorúan orvosi kötelességük a betegekkel szemben. Kérdés, hogy a gyakran túlterhelt orvosok képesek-e időt és energiát találni ahhoz, hogy vigasztalják azokat a betegeiket, akiknek testi egészségét már nem képesek előmozdítani. Egy másik kérdés, hogy kötelessége-e az orvosnak, hogy lelki támaszt is nyújtson. És ott van még az a kérdés, hogy az orvosokat lehet-e úgy kiképezni és trenírozni, hogy képesek legyenek e lelki támasz nyújtására. Mindezt a jót akaró levél írója úgy foglalja össze, mint azt a művészetet, hogy meghallgatnak olyan problémákat, amelyek messze túlmutatnak a lassan haldokló ember fizikai állapotán.

Kétségtelenül jóleső érzés, ha az embert meghallgatják, vagy ha még bátorítják is, hogy beszéljen. „A figyelmes meghallgatás – írja a levél –, felfedheti, hogy a páciens legnagyobb félelme nem is a haláltól való félelem, hanem az, hogy sohasem élt. Bátorítsuk őket,

javasolják a tanáraink, hogy meséljék el a történetüket. Még több fölösleges gyógyszer helyett bátorítsuk őket, hogy írjanak naplót, vagy gyűjtsék össze régi fényképeiket. A haldokló betegek talán ily módon ihletet kapnak arra, hogy összeállítsák az emlékiratukat valamilyen módon, hogy értelmét lássák életüknek.”

Ezek nagyon jóindulatú, de lényegében hiábavaló ötletek. Bármelyik orvos, aki kész lenne szimpátiával meghallgatni minden betegét, hamarosan kimerülne. Senki sem tagadhatja, hogy egy jó szó az orvostól gyakran többet jelent, mint a dobozszámra szedett orvosság. De orvoshoz testi gyógyulásért megyünk, nem lelkiért. Miért kellene az orvosnak kisajátítani a pszichiáter vagy a pap szerepét? És az orvosnak elsősorban saját hasznosságát kell védenie. Az orvosi egyetemeken arra a szemészre kellene inkább figyelmeztetni a hallgatókat, aki felfedezett egy módszert, mellyel előre ki lehetett mutatni, ha az újszülött sosem fog látni. A szemész rövidesen elviselhetetlennek tartotta a lelki gyötrelmet, amikor tudatnia kellett a boldog szülőkkel az éppen megszülető gyermekük valódi állapotát. A teher túl nagyra bizonyult a szemész részvételtjes szívének, és sikeres pályájának korai szakaszában megszűnt dobogni. – Ne akarjuk megölni az orvosokat azért, hogy néhányan valamennyire túrhetőnek találják a halál közeledését!

2004 késő tavaszán a sok napilap közül épp a *Wall Street Journal* szentelt cikket a háború utáni bébisokaság megöregedett tagjai ama gyötrelmeinek, hogy el kell temetniük a szüleiket. A „baby boom” az 1950–60-as évekre megy vissza, amikor az anyagi javak bővében voltak. Ez volt a kezdeti szakasza azon fiatalok korszakának, akik elképzelhetetlennek tartották, hogy nekik valaha is helyt kell állniuk a szabadságért Délkelet-Ázsia mocsaraiban. Ideáljuknak, a bájos Camelot-nak a szavai nem nekik szóltak: „*Tűzön-vízen át, de nekem meg kell tartanom Dél-Vietnamot.*” John F. Kennedy mentségére legyen mondván, hiszen elegendő egyetlen pillantást vetni a térképre ahhoz, hogy felmérjük a geopolitikai fontosságát annak a görbe földdarabnak, amelytől a Tajvantól a Fülöp-szigetekig terjedő szigetláncolat egyenlő távolságra van. Ma a „baby boomer”-gyerekeknek kellene a sarat állni az iraki homokra tűző napon, ha az amerikai hadsereg nem vált volna önkéntessé évtizedekkel ezelőtt.

Bárhogy is legyen, minden embernek, „baby boomer” vagy sem, szembe kell néznie a halállal, először leginkább akkor, amikor a szüleik meghalnak. De tanácstalanok abban, hogy önmagukkal mit kezdjenek.

A cikk egy ilyen „baby boomer” anyjának leveléből vett idézettel zárult, amit a gyermekeinek írt nem sokkal halála előtt. A gyermekek egyike, egy leány, *Grief: Climb toward Understanding* című könyvében idézett ebből a levélből. „*Remélem – írja az anya –, hogy a távozásom okozta kezdeti sokk valamennyire elmúlt, és a kellemes emlékek kedves szönyege elkezdett kigördülni.*” Remélte, hogy az emlékek felelevenítenek olyan pillanatokat, mint a „karácsonyok... éjszakák, amelyeket a csillagos ég alatt töltöttünk... a háziállatok, amelyeket szerettünk”. Hangot adott annak a reményének, hogy egy nap a gyermekei a Csendes-óceán partján állnak majd, és hirtelen lágy szélfuvallatot éreznek, vagy a hegyekben észreveszik a fák neszezését: „*Érezték akkor úgy, hogy én is megosztom veletek ezt a pillanatot.*”

A könyv szerzőjének privilégiuma azt állítani, hogy ezek a szavak „hihetetlen nagy ajándékot” jelentenek számára, és hogy úgy érezte, az anyja vele sétál.

Az önámítás művészete nagyon félrevezető lehet. Még azt is elhitetheti az emberrel, hogy az első karácsony is csak hasonló „elbájoló szélfuvallat” volt egy mítoszteremtő éjszakán, és hogy Mária, a Kisdéd és József jöttek és mentek, csakúgy, mint a pásztorok és a háromkirályok. És hogy így volt ez mindenkivel, és így is lesz az idők végezetéig. Jövünk és megyünk. Más dolog elfelejteni, hogy a szóban forgó éjszakát a rideg valóság követte. Józsefnek éjjel fel kellett pakolnia, hogy megmentse a Kisdédet és anyját Heródes karmaiból. Az az első karácsony csak azért volt képes egyre több emberrel szilárdan elhitetni, hogy a

halál mint eltávozás tulajdonképpen a legigazibb megérkezés, mert nem volt elválasztva a legprózaibb valóságtól.

Mindez nem igaz persze azokra, akik a legnagyobb bánatukat akkor érzik, amikor a pszichiáterüktől megfosztva találják magukat, mivel ők is eltávoznak. Eléggé érdekesen ismét a *The Wall Street Journal*, a befektetéseknek ez a kökemény védelmezője volt az, amelyik ezzel az alapjában nem pénzügyi problémával foglalkozott 2004. augusztus 5-i számában. Úgy tűnik, több igazság van a mondásban, hogy befektetéseinket nem vihetjük magunkkal a sírba, mint ezt a mi pénzorientált korunk sejténé. Sem részvényeinket, sem bármit, ami valaha a tulajdonunkban volt, nem adhatjuk el a sírban senkinek. A temetők nem alakíthatók át a tőzsde fiókvállalataivá. És ahogy ez a cikk felfedte, amikor egy pszichiáter meghal, páciensei nem fordulnak más orvosokhoz, akiket az elhunyt megjelölt „búcsúüzenetében”. Akadnak páciensek, akik még hallani sem akarják, hogy pszichiáterük gyógyíthatatlan rákbetegségben szenved. Ez bizonyíték arra – ha egyáltalán van szükség bizonyítékra –, hogy a pszichiátriai kezelés gyakran olyan képesség, amely csak a valódi problémák felszínét tudja elérni, és ezek között egyik sem olyan valóságos, mint valakinek a halála, vagy olyan valakinek a halála, akibe minden reménységünket vettük.

Még ha igazi művészet is a pszichoterápia, nem az a szolid segítség, amit a tudomány nyújt. Ennek bizonyítéka az amerikai pszichológiai társaság legutóbbi, 2004. július végi, Honolulu-ban tartott évi ülése során került napvilágra. A résztvevők élesen és hangosan eltértek véleményükben éppen arról, hogy amivel foglalkoznak, az tudomány-e vagy művészet. Úgy látszik, Freudot és Jungot nem olvasták eléggé figyelmesen. Freud a pszichoterápiát determinisztikus axiómákkal telve indította útjára, mintha a szex lenne az egyén egyedüli mozgatórugója, de ez nem segítette magát a mestert abban, hogy hősiezen viselje el az állcsonttrákbetegséget, ami az utolsó hónapjait lassú haldoklóssá tette. Éppoly zavarban volt, mint Jung az őstípusaival. Ő legalább beismerte, hogy a vallás volt végső soron minden eset gyökere, amivel találkozott. És a vallás, bár „ésszerű istentiszteletté” (Róm 12,1) tehető és kell is tenni, a vallástudományi katedrák minden hivatkozása ellenére sem változtatható tudományá.

Amikor ezeket a sorokat írjuk a Mennybevétel ünnepén, 2004-ben, nem árt hozzátenni, hogy Jung, aki egy félig hívő lutheránus lelkész hitetlen fia volt, Mária mennybevételének definícióját mint katolikus dogmát a női nem méltóságának az elképzelhető legmagasabb elismerésének tartotta. Csakhogy Jung elfelejtette észrevenni, hogy Mária *Magnificatja* azzal kezdődik, hogy a saját kicsinységére utal, mégpedig minden feltétel nélkül. Amikor Mária azt állította, hogy az összes eljövendő generáció áldani fogja a nevét, ez nem azért volt, mert eljövendő hírnevét a halhatatlanság zálogának vette.

Nincs jobb hely Mária tisztelői számára, hogy alázatot gyakoroljanak, mint a gyóntatószékek, amelyek sokkalta több és jobb gyógyulást okoztak, mint amivel a pszichiátriai rendelők valaha is dicsekedhetnek. És ez így lesz a jövőben is, legalábbis azért, mert a pszichiátria, mint a pszichológia tudományának egyik ága, osztozik az utóbbi sorsában, amint azt az agy–ész viszony egyik nagy tudósa mondta: „*A pszichológia, miután először eladta a lelkét, utána elvesztette az eszét, de ma úgy tűnik, hogy most, amikor korai véggel kell szembenéznie, elvesztette az öntudatát is.*” A halál, ha azt öntudatlan állapotban éljük meg, egyáltalán nem is élmény.

A fent említett másodéves orvostanhallgató azt is írta, hogy diáktársai, sőt még a professzorok is papokat figyeltek meg, hogy többet tanuljanak a haldoklókkal való empátia művészetéről.

A papok sokfélék. Csak keresztény papokról beszélve, egyesek közülük szégyentelenül pszichiáteri tanácsadókká és vigasztalókká váltak, de nagyon gyatrán szerepelnek új szerepükben. Sokan mások, akik még papként akarnak szolgálni, be lettek csapva teológiai igazságok (azaz dogmák) felől szemináriumai képzésük alatt, amit az utóbbi négy évtizedben

egy úgynevezett „új” teológia uralt. Ebben tények helyett – amilyeneket az előző fejezetben sorakoztattunk fel a bátor és vidám viselkedésről, ahogyan a szentek néztek szembe a halállal – fájdalmasan hosszú spekulációkat találunk arról, hogy mit gondoljunk „teológiailag” földi életünk végéről.

Néha azok a könyvek, amik az „új” teológia halállal kapcsolatos tipikus tanítását mutatják be, épp annyira megkerülik a kulcsfontosságú kérdéseket, mint a nemrég meghalt Elisabeth Kübler-Ross doktor írásai. A *New York Times* 2004. augusztus 26-i számában megjelent nekrológ úgy írta le őt, mint olyan valakit, aki „forradalmasította a gyógyíthatatlan betegek gondozását”. Minden kétséget kizáróan nemes lélek volt, akit az éltetett, hogy segítsen másokon az összes emberi feladat közül a legnehezebben, azaz a meghalásban. A nekrológ ismét igazolta ennek az újságnak a közismert szelektivitását, ami a tényeket és normákat illeti. Mégis, a nekrológ írója, Holcomb B. Noble több olyan részletet közölt, amelyek a reális kritikai érzékkel rendelkező olvasóban alapos kételyeket képesek támasztani azokról a bizonyos „forradalmian új” gondozási módszerekről, amiket Kübler-Ross doktor állított össze, miután több száz haldoklót hallgatott meg.

Gondozási tervének legkevésbé meggyőző része az az elmélete, miszerint az elkerülhetetlennel szembekerülő ember reakciójának öt fázisa van: tagadás, harag, alkudozás, depresszió és végül elfogadás. Ő maga is elismerte, hogy ezeket a fázisokat, melyek furcsamód hasonlítanak azokra, amelyeket a való házastársaknál figyelhetünk meg, nem mindig lehet észrevenni. Ez az öt fázis nem felelt meg jobban a valóságnak, mint a valamikor híres Comte-féle törvény az intellektuális fejlődés három szakaszáról. A harmadik, a pozitivista kor, amit állítólag a tudomány vezetett be, nem tudta elpusztítani a másodikat, a metafizikát, de még a vallást vagy a teológiát sem, ami Comte szerint a kezdő szakasz volt.

Csak a magunkra kényszerített rövidlátás, sőt vakság képes Kübler-Ross doktor munkájának kiértékelését úgy megfogalmazni, hogy ez „segített véget vetni a nyugati kultúra évszázados tabuinak a halál tanulmányozásával és a róla való nyílt beszéddel szemben”. Ez az állítás elképesztő mellébeszélés, de nem meglepő egy újság részéről, amely egyre élesebben szekularista. Persze nem ennek az újságnak volt a hibája, hogy Elisabeth Kübler, hármasikrek egyike, aki orvosi diplomáját 1957-ben kapta a Zürichi Egyetemen, egy névlegesen keresztény (lutheránus) családban nőtt fel, ahol a vallás karácsonyi érzelmességben csúcsondott ki. Nagyon is sokatmondó a keresztény hitre vonatkozó komoly hivatkozások hiánya Kübler-Ross önéletrajzában (*The Wheels of Life: A Memoir of Living and Dying*). De mit is tudott volna tanulni az igazi keresztény hitről és annak erejéről Dr. Emmanuel Ross-tól, egy agnosztikus zsidó neuropatológustól, akivel először a Zürichi Egyetemen találkozott, és akihez végül hozzámert, miután Amerikába ment. Alig tanulhatott volna valamit a hitről – még ha akart is volna – amerikai állami és egyetemi kórházakban, ahol dolgozott és tanított.

A keresztény hit megismerése és értékelése megóvhatta volna őt attól, hogy egyre inkább saját meggyőzésének hatása alá kerüljön, ami szerint létezik egy „lélek”, amely túléli a halált, és kapcsolatot tart az élőkkel. Ugyanez a hit nagymértékben megvédte volna őt attól, ami diszkreditálta akadémiai és professzionális karrierjét. Nehéz elhinni, hogy pszichiátriai kezelésre szoruló egyéneken kívül más is áldozatul esne, mint ahogy ő esett 1976-ban Jay Barham, egykori farmer és a *Church of the Face of Divinity* megalapítója hatásának, akiről azt hitte, hogy képes elvezetni hozzá a halottak lelkeit. Kapcsolatát végül meg kellett szüntetnie Barham úrral, aki elfogadhatatlan szexuális cselekmények gyanújába keveredett, és ez hozzájárult ahhoz, hogy Ross doktor elváljon Kübler doktortól.

Ő azonban továbbra is megingathatatlan maradt. Intézetet alapított egy 42 hektáros területen a kaliforniai Escondido mellett, hogy ott ő és mások „kidolgozzák annak az elméletét, hogy a lélek túléli a testi halált”. Akkorra már ő maga is beszélt a saját élményeiről, miszerint érintkezésbe lépett olyanokkal, akiket ő segített abban, hogy szembe

tudjanak nézni a halállal. Ezek egyike, egy bizonyos Mrs. Schwartz megjelent neki tíz hónappal a halála után, és bátorította, hogy folytassa munkáját: „Mi majd segítünk neked” – ígérte. Az ígélet éppoly képzeletbeli volt, mint a megjelenés. Addigra Kübler-Ross doktor már meghökkentette pszichiátriai munkacsoportjának résztvevőit kijelentésével: „*Biztosan tudom, hogy van halál utáni élet.*” Élete végén, halála küszöbén kijelentette: „*Minden kétséget kizáróan tudom, hogy olyan halál, ahogy azt mi értjük, nem létezik. A test meghal, de a lélek nem.*”

Ebben a mondatban a „mi”-nek csak akkor van értelme, ha azt a nem hívő, tudományos mázzal bevont vagy anélküli világra alkalmazzuk, egy olyan világra, amelyet Kübler-Ross doktor olyannyira jól ismert. Attól a világtól nem tanulhatta meg, és semmi meggyőző érvet sem kaphatott arról, hogy a halál nem az utolsó szó, és hogy a lélek valóban túléli a test halálát.

Egyet nem tudunk pontosan, mégpedig azt, hogy miért kezdte vizsgálni annak a lehetőségét, hogy a lélek túléli a testi halált. Talán ezt amolyan ozmózis révén tette, azaz egy elkerülhetetlen érintkezés által, amely a posztkeresztény világot kapcsolatba hozhatja a túlvilági életbe vetett keresztény hittel. Templomok és katedrálisok mindenhol vannak, tornyaik egy olyan életre utalnak, ami nem evilági.

A kereszténység irodalmi hagyatékától sem lehet eltekinteni. Zenéjét és művészetét illik szeretni, bár csak mint egyszerű esztétikai élményt. Mindenkinek meg kell tapsolnia Newman *The Dream of Gerontius*-át, ahogy azt Benjamin Britten megzenésítette, bár kevesen szeretnének keresztülmenni a lelki gyötrelmek fázisain, ami Gerontius lelkének Isten színe elé való katolikus módú felemelkedését jellemzi. Dante *Divina comediája* sem képez ez alól kivételt. Olvasása komédiába csap, ha három fázisának bármelyikét, de különösen az elsőét, a *Poklot*, csak mesének vesszük. Végül és nem utolsósorban ott van Goethe *Faustja*, ami olyan mértékben nem meggyőző, amilyen mértékben olvasója osztja Goethe leereszkedő magatartását a keresztény hitvallással szemben. Akkor nem sok értelme marad annak, hogy figyelemmel kísérjük a drámát addig a pontig, amikor Margit lelke megváltásban részesül, míg Faust lelkét jogosan követeli Mefisztó. Ez olyan végkifejlet, amely még ebben az irodalmi remekműben is egy erősen megváltoztathatatlan tényre utal, és nem valami ködös mítoszra.

Igen, tény és tények, de a teológiai képzettséggel rendelkezők közül csak kevesen lennének hajlandók Gerontius útját igazán követni. Kevesen tudják közülük, hogy a keresztények, akiknek hite egy átgondolt szolgálat, nemcsak a szubjektív hit által tudják, hogy van lelkük. Főként azért hiszik, hogy van lelkük, mert először elfogadták valaki (Jézus) kijelentését, akit összehasonlíthatatlanul szavahihetőnek találtak ilyen és hasonló túlvilági dolgokat illetően.

Ez a tényekre alapozott struktúra a lélek valóságát illetően egész életében elsiklott Kübler-Ross doktor elől. Úgy tűnik, kizárólag olyan páciensekkel találkozott, akik ezt a struktúrát nem ismerték. Egy tizenhat éves leány (első kézből ismerek ilyen esetet), ha valódi katolikus lelki életet élt volna, egészen másképp reagált volna, mint az, aki Kübler doktor szemináriumában lévő orvostanhallgatókhoz intézett kihívást. Ott – tanárnőjük biztatására – a szokásos szakmai kérdésektől nagyon is eltérőket tettek fel ennek a tizenhat éves leánynak, akit gyógyíthatatlan rákbetegsége vitt a halál felé. Ő teljesen visszajára fordította kérdéseiket azzal, hogy ő kérdezett tőlük olyasmiket, amikre orvosi képzésük alapján teljesen felkészületlenek voltak: *Milyen élmény az, ha nem álmodhatunk a szalagavató bálról? Vagy hogy nem álmodhatunk udvarlókról? Vagy arról, hogy felnőttek leszünk?* Utolsó kérdése sokkoló hatású volt: „*Miért nem mondják meg neked az emberek az igazat?*”

Ezeket a kérdéseket, és nyilván az utolsót feltehetné az új katolikus generáció (ennek a könyvnek a fő célpontja), amelyet az „új” pasztorális hozzáállás, az „új” kateketikai oktatás és valójában valamennyire még az „új” liturgia sem ébreszt rá a halál igazi teológiai

perspektívájára. Ebből az új generációból valók azok a katolikus akadémikusok, akik siettek tiszteletbeli diplomákat adni Kübler-Ross doktornak. Ez azokban az években történt, amikor a *To Live Until We Say Good-bye* című könyve megjelent, díszítve sok fényképpel a nagyon idősekről, akiket a módszerével felvidített. A közölt fényképek közül egy sincs, amelyik arra utalna, hogy ez a módszer tartalmazott volna akár csak halvány utalást is a keresztény hitre. Szerencsére az egyetlen tiszteletbeli diploma, amit teológiából kapott, a Fairleigh-Dickinson Egyetemről való, egy nem katolikus intézménytől, amely nem éppen minősíthető „felső” iskolának. De azért a Rosary College-ben és még inkább a Notre Dame Egyetemen nagyon is a tudatában kellett volna lenni annak, hogy az Istenanyához való őszinte elkötelezettség mennyit tehet a haldoklókért. Őket éppen ez az elkötelezettség menti meg attól, hogy átmenjenek azon az öt fázison, amelyeket Kübler-Ross doktor kidolgozott. Nagy hiba lenne alábecsülni az Üdvözlégység Mária záró szavainak gyógyító hatását, amelyekben segítségét kérjük „halálunk óráján”, feltéve, hogy hittel teli lélekkel imádkozzuk azokat.

Az 1970–80-as évek felsőfokú katolikus oktatását az az erőfeszítés jellemezte, hogy az ott tanulókat becsalogassa a lélek örök halálának figyelmen kívül hagyásába. Így aztán pszichológiailag majdnem lehetetlenné vált, hogy az élet legnagyobb igazságáról, ami a halál, nyíltan tudjanak beszélni akkor, amikor erre szükség volt, például amikor egy diákcsoport autóbusz- vagy repülőszerencsétlenség, vagy egy diákotthon leégésében lelte halálát. Ilyenkor sokkal többre van szükség, mint frázisokra, mint amilyen Gabriel Marcel mondása, miszerint „*egy embert szeretni azt jelenti, hogy azt mondjuk neki: te sosem fogsz meghalni*”. Az ilyen frázisok, melyekhez hasonlók közszájon forognak a különböző lelkiség- és szolgálatoknál, legyenek azok keresztények vagy sem, egyszerűen túl általánosak ahhoz, hogy hatásuk legyen. Ahhoz, hogy hatásosak legyenek, szükség van arra, hogy a halált váró betegben legyen egy alap, olyan alap, amely tényekre támaszkodik, hogy valódi lehessen. Ezek a tények a megváltástörténet kicsúcsosodó fázisának a tényei, amelyeket az első fejezetben tárgyaltunk, és a hősi tanúskodások tényei, amelyek ennek a fázisnak az igazsága mellett tanúskodtak, és ezáltal haláluk urává váltak. Közülük néhányat a második fejezetben soroltunk fel.

Ezért van az, hogy a régi kateketika, azaz a hagyományos keresztény hitről és imáról szóló oktatás tényközpontú jellege felülmúlhatatlan az eredményeiben és különösen a halálra való tekintetben. Ezen az oktatáson kívül még a teológiai képzés is hatástalan. Továbbá a valláson, azaz a keresztény valláson kívül csak átmeneti hatású nyugtatókat lehet adni azoknak, akik a halál karmaiban vannak. Ez nem azt jelenti, hogy a figyelmes gondozás, párbeszéd és munka értékét lebecsüljük. De nem szabad ezekre úgy gondolni, hogy választ adnak a halálra. A halál, legalábbis az emberek számára olyan élmény marad, ami jóval túlhaladja a biológia, sőt még a pszichológia kereteit is, amelyek csak a kísérleti (tapasztalati) dolgokat vehetik figyelembe. Ez „tapasztalati” tény. Ezért nem lehet a vallást vagy religiót (amennyiben megfelel az etimológiai eredetének: *re-ligare*, újra összekötni), vagyis az embert Istennel újra összekötő eszközt kizárni az emberi életből.

Az ilyen vallás sokszorosan több, mint annak nyugtató helyettesítői, például Kübler-Ross doktor önéletrajzában a következő mondat: „*Mindig mondom, hogy a halál az egyik legnagyobb élmény lehet. Ha életed minden napját helyesen éled le, semmitől sem kell félned.*” Félelem, de mitől? Más lelkektől, akikkel a testből távozó lélek találkozik? Miért törődne ezekkel a lelkek az újonnan jöttekkel, és ugyan ki tudná azt megmondani, hogy egyáltalán törődne is? Vagy talán a lélek egy nála nagyobb, vagy egy egész sereg léleknél végtelenül nagyobb valakivel találkozhat? De a végtelenül nagyobbról a halál és meghalás új szakértői semmi felvilágosítást sem adnak. És éppen azért, mert megpróbálnak elmenekülni Isten fogalmától, a halálról és a meghalásról való okoskodásuk a halál elöl való hiábavaló menekülés marad. Olyan módon beszélnek a halálon túli életről, ahogyan csak a kereszténység utáni pogányok beszélnek. Ugyanúgy, ahogy Auguste Comte, a pozitivizmus

atyja kereszténység nélküli katolicizmust akart, ezek a posztkeresztények Krisztus nélküli kereszténységet akarnak. Konkrétabban, örök életet akarnak a feltámadásba vetett olyan hit nélkül, aminek csak Jézus halálából való feltámadása biztosít hitelt.

Ezek a posztkeresztények lényegesen különböznek a kereszténység előtti pogányoktól. Az utóbbiak között kevés hivatásos ateista volt, mint például Epikurosz és Lukrécius. A régi pogányok nem mulasztották el, hogy valamilyen felső istenségről beszéljenek, erről való mindenféle téves elképzelésük ellenére. De a modern, posztkeresztény pogányok nem tudják elrejteni a tényt, kivéve talán saját maguk előtt, hogy ők posztkeresztény ateisták. Nem hajlandók beismerni, hogy „Róma kirablásán” tevékenykednek, amit V. Károly, a német-római császár rabló Landsknechtjei kezdtek el. A kereszténység jótéteményeit akarják anélkül, hogy megadnák magukat Krisztusnak és legnyilvánvalóbb szavainak. Nem kellene nekik Krisztus szavai, miszerint ha valaki nem eszi (az eredeti görög szövegben rágja) az ő testét, és nem issza az ő véré, nem lesz benne élet. Éppúgy nem kellene nekik Krisztus szavai azokról, akik olyan döntő módon kötnek és oldanak, hogy azt a mennyekben is elismerik. Nem akarják meghallani Krisztus szavait ugyanazokról az egyénekről, akikre ha valaki hallgat, Őrá hallgat, és aki őket elutasítja, Őt utasítja el. Pál szavait is semmibe veszik, hogy az egész ég alatt csak egyetlen név van, amelyben megváltást lehet nyerni.

Ma mindenki igényelhet örök életet, bár attól az Egytől különválasztva, aki egyedül jött vissza testben a halálból, bizonyítván, hogy a lelkek sohasem halnak meg. Kétezer évnyi kereszténység után és egy hadseregnyi ismert vagy ismeretlen lelki hős után, akik Krisztusért adták földi életüket, valahogy divattá vált egy tévhit: hogy valamilyenképpen mindenki átcúsúszik az örök életbe, és teszi ezt anélkül, hogy teljesítené a keresztények számára felállított kemény feltételeket.

Csak enyhe felháborodást váltottak ki ebben a kereszténység utáni világban azok a cikkek, hogy a 2001. szeptember 11-i tragédia előidézői rögtön a mennybe mentek, mint magukat feláldozó mártírok, amint ez a Koránban meg van írva, míg áldozataik megkapták azt, amit megérdemeltek. Nehezen megtalálható vezérük épp most jelentette ki, hogy Amerika le lett győzve.

Az ikertornyok elpusztításával Bin Laden bizonyára véget vetett a tornyokban rekedt háromezer ember élettel kapcsolatos álmának. A több mint kétszáz méter magasban rekedtek közül egyesek betörték az ablakokat, és piros sálakat lengetve kétségbeesetten segítséget kértek. Azok számára, akik azokon az emeleteken voltak, amelyekbe a repülők becsapódtak, a halál egy pillanat kérdése volt. Ami azokat illeti, akiket a halál még egy negyedóraig nem ragadott el (rövid idő, ami számukra örökkévalóságnak tűnhetett), szenvedéseik felmérésére olyan elmékre lenne szükség, melyek nem szégyellik az őszinte, vallásos hitet.

Ennek bizonyítéka azon hős tűzoltók családjai voltak, akik saját életüket adták, hogy néhányan megmenekülhessenek. E családok majdnem mindegyike a gyászmise vigaszát akarta. Ezáltal sokkal mélyebb belátást tanúsítottak az élet legvégső dimenziói iránt, mint szenátoruk, az előző First Lady. Hihetetlen sekélyességről tett tanúságot megjegyzésével, hogy egyetlen mise is elegendő lett volna. A száz-egynéhány temetési mise megannyi bizonyíték volt arra, hogy akik elvesztették hős férjüket és apjukat, nagyon is jól tudták, hogy mi a hiábavaló menekülés a haláltól, és mi nem az.

Hiábavaló menekülések a halál elől nem fogják segíteni az élőket, akiket a körülmények kényszerítenek arra, hogy szembenézzenek a „teljes” életre szóló terveik törekenységével. Amikor ezek a tervek széthullanak, számtalan sok „kis halál” tör a felszínre annak számára, akinek az élet perspektívája csak erre a földi életre korlátozódik.

Sokatmondó beszámolót közölt erről a *The Wall Street Journal* 2004. szeptember 8-i száma. A riport *Egy feleség küzdelme a rákkal váratlan áldozatot szed* címmel egy valamikori szerető férjről szólt, aki nem volt tudatában, hogy csupán magát szerette, amikor azt hitte, hogy a feleségét szereti. „Néha elgondolom, hogy milyen sok minden veszett el az

édes Lizzie betegsége következtében”, ami fizikai ronccsá változtatta őt. Négyévi hiábavaló küzdelem telt el az előrehaladó rákkal, amikor 1999-ben férje azt írta naplójába:

„Lélegzetelállító szépsége, gyönyörű alakja, mellei, szeretkezése, csodás dereka, velem való sétái, az, hogy sok mindenben lehetett számítani rá, a haja, az, hogy nem kellett szőrtelenítenie, és nem volt állandóan szüksége orvosi gondozásra, és csendessége, amikor aludt...” A napló így folytatódik: „Mindezek elvesztése mind megannyi kis halál volt, amelyek erősen húztak engem a kétségbeesés és a gyász irányába.”

Végül is a férjet a legnagyobb emberi hűtlenség felé húzta felesége betegsége, azaz hogy válást kérelmezzon attól, akinek egyszer hűséget ígért „betegségben és egészségben” Isten oltára előtt. Mert nem tűnik valószínűtlen feltételezésnek, hogy ez volt a helyzet, mivel abban a riportban férj és feleség mint James és Elizabeth O'Donnell voltak feltüntetve; nehezen lehet kitalálni ennél eredetibb ír katolikus családnevet...

Ha ez a találgatás helyes, nem tudunk nem szembenézni a haláltól való hiábavaló menekülés vallási paramétereivel. Mert sok katolikus házastárs volt, akik hasonló helyzetekben együtt maradtak, amíg a halál el nem választotta őket egymástól. Ők persze olyan vallási alapokból merítettek, melyek nem kevés katolikus számára nagyon kimerültek, és csak részben saját hibájukból. Fokozatosan lesüllyedtek az átlagos félhívők szintjére, és abban a hitben éltek, hogy esetleg az egy Hitler (és újabban Bin Laden) kivételével mindenki jó vagy alapjában véve jó és jó volt, vagy legalábbis megváltható, és ezért senkit sem fognak elküldeni, amikor a mennyország kapuján zörget. Sőt, manapság nagy botránynak számít, ha egy hívő keresztény azt meri sugallni, hogy nem ez a helyzet. Pedig csak az keresztény, akiben él a hit, hogy a mennyország kapuján kívül van még egy kapu, amit Jézus maga nevezett a pokol kapujának (Mt 16,18).

A helyzetet még rosszabbítandó. Nemrég divattá vált „vezető” teológusok részéről azt sugallni, hogy – talán az egy Lucifer kivételével – soha senki sem lépte át végleg a pokol kapuját, ami pedig nem egy forgóajtó. Nem véletlen, hogy ezek a „vezető” teológusok abban az Origenészen találtak maguknak vezért, aki hiábavaló módon spekulált még a bukott angyalok végső megváltásáról is. Nem mintha ma Origenészt utánoznák spekulációiban az örök visszatérésekről, amit ő egy olyan spirituális mechanizmusnak fogott fel, ami által még a kárhozottak lelkei is lassan, de kérlelhetetlenül megtisztulnak. De ebben a nagy egyházatyákhoz való visszatérés korában Origenész, a Nicea előtti egyházatya némelyek számára nagy segítséget nyújt abban az erőfeszítésükben, hogy kiürítsék a poklot. Akkor kevés dolog marad, ha egyáltalán marad valami, ami a halált valóban félelmetes üggyé teszi. Mert semmi más, csak a megváltozhatatlan pokol lehetősége képes az embert megtanítani, hogy féljen a haláltól, még aszerint a csipetnyi teológia szerint is, ami Kübler-Ross doktor már idézett mondásából érződik: *„Ha életed minden napját jól éled, semmitől sem kell félned.”*

Azt jelenti ez, hogy a lélekre ítélet vár, miután elválasztódott a testtől? Honnan vette Kübler-Ross doktor ezt a gondolatot? Vagy csak azért mondta ezt, hogy kitakarítsa a halálukon lévő páciensei fejéből a halál keresztény perspektívájának utolsó nyomait? Ez valóban hiábavaló erőfeszítés. Ennek bizonyítékait megkaphatjuk azokban az erőfeszítésekben, amelyek arra irányulnak, hogy az egyéni erkölcsi lelkiismeret semmi több, mint a többség gondolkodása. És minél több ember tartja elfogadhatónak azt, amit a minap még erkölcsi értelemben gonosznak tartottak, annál könnyebbé válik azt állítani, hogy a szóban forgó gonoszság csupán egy társadalmi feltételezés. Ekkor színre lép a média az azonnali felmérés módszerével, ami a legkönnyebben manipulálható művészet. Így egyetlen generáción belül, sőt egy évtizeden belül a legrosszabb erkölcsi aberrációk elfogadható mintákká válnak, sőt olyan mintákká, amelyeket mindenkinek el kell fogadni. Ilyen a haláltól való félelmet megszüntetni akaró új művészet.

Ez a művészet öntudatlanul és nem szándékosan cselekvő segítőkre talált az „új” teológia művelői között. Közleményeik tele vannak frázisokkal, úgymint Heidegger „Sein zum Tode”-ja („meghalásra születni” vagy „a meghalásért lenni”), de kirívóan mentesek a halálfélelemre utaló referenciáktól, ha ezek az attól az Egytől való félelemben gyökereznek, aki léssen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat.

Szinte sohasem találkozunk ezekben a fent említett írásokban azzal a kemény mondattal, amely a Zsidókhoz írt levélben található: „Az ember számára az a rendelkezés, hogy egyszer haljon meg, és utána ítéletben legyen része” (9,27). Ez a monumentálisan egyszerű bibliai mondat nem található meg Karl Rahner *Mystery of Death*-jében (*A halál misztériuma*), ami gyorsan klasszikus értekezés rangjára tornázta fel magát az „új” teológián belül témánkra vonatkozóan. Ezért nem meglepő, hogy a könyv vége felé a szerző olyat állít, amit senki, magára valamennyit is adó teológus valaha is értelmesnek tartott volna állítani: „*Sokat beszéltünk a halálról, de igen keveset mondtunk.*” Ezek a szavak rendkívül pontos önábrázolást adnak az „új” teológiáról, szóljon az halálról vagy bármi másról. Az ilyen teológiát az a felelőtlen elhatározás hajtja, hogy valami újat mondjon, vagy legalább új szóhasználatot találjon ki. Az új perspektívák károsítják a tartalmat, a felületességek dramatizálása uralkodik a józan mondatokon, amiket az emberemlékezet óta meglévő tradíció szentesít.

Még ennél is rosszabb, hogy minden fordulónál a kantiánus, vagy inkább hegelianus dialektika adja meg a diskurzus hangnemét. A *Sacramentum mundi: An Encyclopaedia of Theology* című kötetben világosan ez uralja azt az öt oldalt a halálról, amit Rahner, a kisenciklopédia főszerkesztője írt.² „*A halál ezért az embernek mint spirituális személynek a vége, egy aktív belülről jövő beteljesedés, amit maga a személy hoz létre, megérlelődő önrealizálás, amely megtestesíti azt az eredményt, amivé az ember tette magát az élete során, a teljes személyi önbirtoklás, valódi önmegvalósítása az énnel, a szabadon megalkotott személyes valóság teljessége.*” Ilyen nyakatekert állítást olvasva az ember szükségét érzi, hogy meneküljön, nem is annyira a haláltól, mint inkább annak „új” teológiájától.

Az idézett részből feltűnő módon hiányzik Pál óvatosságra intő szavainak akár távoli visszhangja is, miszerint a hívőnek „félelemmel és reszketve” kell a megváltását keresnie. Nyoma sincs a Rahner-idézetben Jézus intésének, hogy azért, hogy megmentsük a lelkünket, meg kell válnunk önmagunktól. Mindenesetre – mivel ez az „új” teológia azzal dicsekedett, hogy „kísérleti”, azért, hogy ezáltal „tudományos” mázt nyerjen – érdekes lenne tudni, vajon volt-e valaki a szentek közt, akinek végső órái ezt az újszülött önbeteljesedést példázták. Amit Rahner utolsó óráiról tudunk, az semmi esetre sem szolgáltatott olyan „megtapasztalt” bizonyítékot a halálról, mint amit ő a halálról mint beteljesedésről előírt.

Nem csoda, hogy részben az „új” teológia hatása alatt az „élet” ünneplése endemikussá³ vált a papi gyakorlatban. Nem más, mint Ratzinger bíboros állította, hogy a II. Vatikáni Zsinat felfedezte a világot a katolikusok számára. De akkorra már elismerte, hogy a II. Vatikáni Zsinat peritusai⁴ sajnos nem jól értelmezték az „idők jeleit”. Bizony, gyászosan rosszul értelmezték azokat. Bármi legyen is annak az állításnak az értelme, miszerint a II. Vatikáni Zsinat felfedezte a világot a katolikusok számára, sokkal szilárdabb alap van arra, hogy azt állítsuk: „a zsinat szelleme” egy szentség nélküli fátylat vetett a halál és a végső ítélet valóságára a katolikusok számára. A fél tucatnál kevesebb futólagos utalás a halálra a II. Vatikáni Zsinat dokumentumaiban túl kevés volt ahhoz, hogy a haláltól való félelmet úgy világítsa meg, mint az egészséges lelki élet fő támaszát. És ez az élet felé való „re-orientáció” húsz évvel az emberiség ellen elkövetett legnagyobb mélysárlás után kezdődött, amit második

² Magyarul *Teológiai kishoztár* címen jelent meg

³ csak szűk területen előforduló

⁴ szakértői

világháború néven ismerünk. Pedig azalatt a húsz év alatt közel kétszáz kisebb háború zajlott le szerte a világban. Akik elpusztultak, másfajta élet kiteljesedése után áhítoztak, mint amit az előbb idézett enciklopédiának a lapjain találunk.

A keresztény halál valóságának hátterében nem kevesebb áll, mint Isten Fiának halála, amiről az „új” teológia egy másik oszlopa olyasmit sugallt, ami már merő eretnekséggel határos. Mert Hans Urs von Balthasar állításával ellentétben Jézus, az ember egyetlen pillanatra sem vesztette el a boldogító Isten látását, miközben a kereszten agonizált. Az emberi elme éppen csak hogy megpillanthatja halálának isteni mélységét és motivációját. Ez nem olyan szeretet volt, amit az emberek szórakoztatónak találnak, azzal, hogy az egyik betűjét döntve írják (úgy mint LOVE), hanem isteni szeretet, amely az ember megmentésére jött, hogy fizikai halála ne váljon lelke örök halálává.

A halálnak ez a perspektívája olyan messze van a bukott ember halállal szembeni rémült kiáltásától, amilyen messze csak lehet. Ilyen kiáltást hallhatunk a szavakban, amiket André Malraux mondott el az öreg Gisorról *Az ember sorsa* című könyvének utolsó lapján: „*Ismered a mondást: »Kilenc hónap kell ahhoz, hogy egy embert életre hozz, de csak egy pillanat, hogy megöld.« [...] Figyelj, nem kilenc hónap, hanem hatvan év kell ahhoz, hogy emberré váljon valaki, hatvan évnyi áldozat, akaraterő... annyi minden! És amikor az ember végre van, amikor semmi gyerekes vagy kamaszos nem marad benne, amikor valóban és igazán ember, már semmire sem jó, csak arra, hogy meghaljon.*”

Ez a kétségbeesés a halállal szemben jelen van még az erősen katolikus köntöst viselő prózában is. Willa Cather *Death Comes for the Archbishop*-ja jó példa erre. Leírásokat tartalmaz – egyesek közülük nagyon megkapóak – vagy fél tucat halálesetről, köztük Santa Fe első érsekének és legjobb emberének, a hősi Joseph P. Machebeuf atyának a haláláról, aki Denver első püspökeként fejezte be misszionárius karrierjét. A regény utolsó nagy jelenetében – több ezer bányász és telepes rohanása a püspök temetésére – több volt, mint a hála érzése az emberi részvét iránt. Az a sok egyszerű, kemény ember letette ásóját és csákányát egy-két napra, mert ami tanítást kaptak a püspöktől, tartalmazta azt az igazságot is, hogy a halál eljön, csak egyszer, és akkor az embert elítélik egyszer és mindenkorra, de nem az emberek, hanem Isten, az ő megváltójuk. Minden arany és ezüst iránti sóvárgásuk ellenére ezek a pionírok nem vesztették el teljesen Jézus tanítása iránti érzéküket az olyan gazdagságról, ami nem rozsdásodik meg és a moly nem eszi meg. Kevés utalás van erre a kiváló regényírónál, aki látszólag katolikus, bár a valóságban radikális humanista, aki szerint a legnemesebb hivatás az ember számára: új életet elindítani egy új földrészen. Teszi ezt annak a ténynek meggondolt mellőzésével, hogy minden föld, régi vagy új, nem egyéb, mint egy óriási temető.

A halál természetfölötti perspektívája nem meggyőző Willa Cather *Shadows on the Rock* című regényében sem, ami francia gyarmatosító férfiakra és nőkre szól a korai Québecben. Bár erősen vonzódott a katolikus vallási gyakorlathoz, Willa Cather sohasem tette magáévá a katolikus hitet, és valójában megvált fiatal kora metodista és epizkopáliánus vallásától is. Humanistaként halt meg. Mégis éles elméjű megfigyelést tesz, amikor Frontenac grófnak, Québec kormányzójának utolsó óráját írja le.

A gróf az öt körülvevő hű barátokat, akik minden lehető módon próbálják vigasztalni, hirtelen megkéri: távolodjanak el ágyától, hogy egyedül nézhessen szembe a halálával. Az egyedüli dolog, amit Willa Cather elmulasztott vagy nem tudott észrevenni, az volt, hogy a gróf azért akart Istennel egyedül maradni, mert elég jó keresztény volt ahhoz, hogy tudja: az emberektől el kell húzódnia, hogy egyedül lehessen Istennel, mielőtt találkozik Vele. Az Isten, akivel a gróf találkozni akart, a Krisztus csodáin keresztül kinyilatkoztatott Isten volt. Mégis ebben a regényben a korai québeciek erős hite a csodákban nemes vágyaik pusztá kivetítéseként jelenik meg.

Bármilyen legyen is a katolikus dogma a szentek egyességéről, a keresztény egyedül hal meg. Ez olyan körülmények között derült ki, amit C. S. Lewis, „a Christendom teológusa”, ahogyan Tolkien némi éllel hívta őt, nem nagyon akart. Későn nősült meg, majdnem az utolsó percben. Így C. S. Lewist leseperete lábáról új társas élete. Mint írta, „öröm lepte meg”. De meg kellett tapasztalnia, hogy nem volt rá szükség mint társra, miután felesége megtudta, hogy gyógyíthatatlan rákban szenved. Az asszony egyre jobban érezte, hogy egy olyan kapcsolatra kell gondolnia, amelyet egyedül Isten kérhet bármilyen emberi lénytől, és ami a dolgok végső elemzése során egyedül képes férfiakat és nőket kielégíteni. A történet, ahogyan azt C. S. Lewis megírta *A Grief Observed* című könyvében,⁵ kiapadhatatlan tanulságokkal rendelkezik.

Ami Tolkient illeti, az ő hite a keresztény hitnek egy jobb formája volt, mint „egyszerű kereszténység”, és élete különböző próbáin erre támaszkodhatott. Egy róla írt, újabban megjelent könyv, *Tolkien and the Great War: The Threshold of the Middle-earth*, megkapó oldalakat tartalmaz a Somme partjai mentén fekvő, sáros halálmezőkön szerzett élményeiről. Látnia kellett, hogy egész egységekből csak maroknyi katona tért vissza élve. Mi tartotta bennük a lelket? Kétségtelen, sokan közülük megszöktek vagy akár fellázadtak volna, ha a lázadás nem lett volna még az összpontosított gépfegyvertűzbe való masírozásnál is veszélyesebb. De ott volt a bajtársiasság szelleme is, és sok esetben egyszerűen a bátorság, a hősiesség és a kötelességtudat. Tolkien és sokan mások még több erőt meríthettek hitükből, hogy a halál nem az utolsó szó az emberi életben. Tolkien számára, akit Newman oratóriumi iskolája nevelt, a *The Dream of Gerontius* sokkal többet jelentett, mint egyszerű irodalmi élvezetet.

Elgondolkozhatunk, hogy vajon A. N. Whitehead legidősebb fia egyetértett volna-e az apjával, hogy ő „a világ értékéért” halt meg az első világháború véres mezőin. De ez volt az, amit az apa állított Lucien Price-szal folytatott híres párbeszédeiben. A világ vagy az univerzum nyilván felbecsülhetetlen értékű drágakő, ahogy azt Chesterton mondta. De az univerzum értéke eltűnik, ha – amint azt Whitehead állította filozófiai kozmológiájában – az univerzum minden lehetséges kozmikus formát felvesz, miközben állítólag örökké létezik, és feltehetőleg mi is vele együtt. Honnan tudhatnánk? Semmilyen tudomány sem képes irányt adni ilyen képzeletfutamoknak, megannyi hiú menekülésnek az egyszer és mindenkorra való élet és halál valóságától.

Fontos megjegyezni, hogy a kegyetlen halál előtti keresztény hősiesség esetei felsorakoztatásának célja nem az volt, hogy az egyszerű keresztényeket megrémítsük, akik közül Isten kegyelméből sokan ágyban, kényelemben fognak meghalni. A cél az volt, hogy megóvjuk őket az önsajnálattól betegségétől megpróbáltatások esetén, melyek csak akkor tűnnek borzalmasnak, amikor igazi arányukból kivesszük őket. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy mekkora veszélyt jelent a halál elől való hiábavaló menekülés csábítása, ami a legdivatosabb világi szofizmusokba öltözik. A betegség nem lesz kevésbé veszélyes csak azért, mert kiváló mesterségbeli tudást és mesés képzést sugalló orvosi köpönyegben jelentkezik. Abban az esetben a betegség még halálosabb lehet.

A katolikusnak úgy kell megterveznie a halálhoz vezető útját, hogy azt sem a riadt félelem, sem pedig valamiféle önbizalom ne dominálja. Ebben az észrevételben semmi új sincs, bár újnak tűnhet ebben az „új” lelkiségű korban, amely a testet többre tartja a léleknél, a lelket csupán a pszichére redukálja, és figyelmen kívül hagy minden kritikus elmét, aki tudja, hogy a teológia nem néhány évtizeddel ezelőtt kezdődött.

A katolikus jó úton halad, amikor naponta akár hétszer is elbukik, csakúgy, mint az igazak (Péld 24,16), ám mégis értékeli Newman megjegyzését, hogy egy bocsánatos bűn

⁵ Magyarul *A bánatról* címmel jelent meg (eredetileg: *A gyász megfigyelése*)

nagyobb katasztrófa, mint az összes kozmikus katasztrófák együttvéve. Ilyen fogalmat értékelni egyet jelent a helyes nézőpont birtoklásával. Ragaszkodni hozzá az egyén jóakarátának bizonyítéka, ami végső soron eldönti az egyén örökkévaló sorsát.

Ezt nem úgy kell érteni, hogy szabadon kövessünk el bűnt. Luther Mártonnak, a szubjektivizmus eme fő prófétájának volt a privilégiuma, hogy olyan értelemben beszéljen, ami helyesen lefordítva így hangzana: „*Pecca fortiter, sed fide fortius*”, azaz „*Vétekezz erőteljesen, de higgy még erősebben*”. A keresztény megnyugodhat abban a tényben, hogy Krisztus a bűnösöket jött megmenteni, és nem azért, hogy az igazakat hívja, és bizonyára nem a magukat igaznak tartókat.

Kevés dolog olyan helyénvaló, mint a kolostorok bejárata fölé kitenni Szent Bernát szavait: „*A kolostorokban ritkábban esik el az ember, és hamarabb is felkel.*” A világban élő keresztények számára a bukások és felkelések relatív frekvenciája más lehet, de a tény tény marad, hogy sok világi keresztény érintetlenül megtartotta keresztiségi ártatlanságát egész életén keresztül, aminek egy nevezetes példáját az előző fejezetben láthattuk. Csak azoknak sikerült ártatlanul élni, akik számára az istenfélelem mindig elejét vette minden bölcselkedésüknek, és akik sohasem hagyták eltávolodni a halál képét tekintetük elől.

Olyan módon félték a halált, hogy nem akartak menekülni hiábavaló thanatológiai, klinikai, pszichológiai, pszeudoteológiai módokon a halál félelmetes valósága elől. Bármilyenek is voltak szenvedéseik, úgy tekintettek a halálra, mint egy büntető bejáratra, amelyen túl viszont a három legnagyobb vigasztaló valóság várja őket. Ez a három Jézus, Mária és József néven volt számukra ismert, akiknek csupán a nevük végtelenül sokkal többet mond, mint bármilyen vaskos, halálról teológizáló könyvek. Legfontosabb azt észben tartani, hogy semmiféle tudomány, főképpen annak látszata, nem szükséges ahhoz, hogy felfogjuk ennek a háromnak a jelentőségét és erejét, éppen akkor, amikor a haláltusánkat vívjuk.

Jáki Szaniszló OSB (1924–2009)

Győrben született, Pannonhalmán szentelték pappá (1948). Rómában, a bencés Szent Anzelm Egyetemen szerzett teológiai doktorátust. Utána az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le, több egyetemen is tanított. Nukleáris fizikából (New York, 1957) is doktorált.

Vendégelőadó volt Amerika, Európa és Ausztrália számos egyetemén. A Pápai Tudományos Akadémia tiszteletbeli és a Bordeaux-i Académie Nationale des Sciences, Belles Lettres et Arts levelező tagja volt.

Fő területe a tudománytörténet volt, ebben a tárgykörben több mint negyven könyvet és mintegy kétszáz tanulmányt publikált. Immanuel Kant és Giordano Bruno műveit fordította magyarra.

1970-ben a Lecomte du Nouy-díjjal, 1987-ben a Templeton-díjjal tüntették ki. 1997-ben megkapta a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi István emléklakettjét.

2009. április 7-én költözött el az Örökkévalóságba.